

Јово Павловић

Познавали смо се још као ђаци у Карловцима. Оригиналан је био. Пада је у очи и говором и одијелом и држањем својим. И у говору и у покретима тром, и опет ватрен и на-прасит. Два сјећања на њега остала су ми живља од осталијех. Једном ми читаше неколико листова из Обште Историје Панте Срећковића, па одма, ради упоређења, из историје Шлосерове. Бјеше Срећковић превео од ријечи до ријечи, с разликом у колико је преводио с руског превода. И онда је осуо грдити Срећковића, као историка и професора историја на лицеју, са таквом жестином као да му је ко понио све из куће, или му убацио у кућу нешто туђе, за које би он морао суду одговарати.

Још ми је живља његова слика, као да га сад гледам, из данâ Благовештенског Сабора у Карловцима, када се снијевало о ускрсу Војводине. Бјеше завладало велико одушевљење народом. Карловци су изгледали као оно у мају четрдесетосме године. Са свију страна Војводине долажаху, сувим и Дунавом, гомиле са барјацима, кличући и пјевајући. Иоле имућнији обучени у „народно одијело“, калпак на главу, душанка, уске гаће и висока обућа, као што се виђа Милош Обилић у слици Павла Чортановића „Цар Лазар и његова породица“. Тако се тада сваки дан виђао по пијаци Јоца Живановић, који је иначе тих и радан као његове челице, које негује. У томе одијелу бјеше дошао тада у Карловце и Милан Кујунџић—Абердар, још са сабљом о пасу и великом перјаницом за калпаком. Онако мали он се чињаше велик, виши од свакога.

Јова Павловић је био сиромашнијег стања, па се задовољио, да на други начин истакне своје србовање. На њему ветхе хаљине, на глави шубара, прслук раскопчан, кошуља распучена и раздрљена, да му се цио врат и прса виде; преко прси с рамена до паса широка тробојница, у руци велика тољага, коју је више вукао но се поштапао с њом. Ход му тежак; како ногом крочи тако и раменом се за њом повије. Тијем је представља Србенду, правога народног човјека. Ђе стане, ту се одмах око њега скупе сељаци; виде свога човјека. Капуташ је, ма се не

господи. Он им стане говорити о Војводини, о старој слави српској, која хоће ево опет да се обнови. А они му вичу „живио!“ Ко је сретнији био тада од нашега Јова?!

Доцније, као јаван радник, особито пошто се оженио, Јово се спољашње измијенио. Носио је лијепе хаљине, па је и играо на једној игранци. Али у души остао је исти, ватрен Србин. Као новинар, у Панчеву и Земуну, био је стално опозиција; на перу жесток, остар. С властима је долазио у сукоб. Био је глобљен и затваран, а из Биограда ћеран. Кнеза Милана и сваку му владу осуђивао је без обзирце. А ко није тада ударао на српску владу, ко је само почео мрчити по новинама? Нико није хтио остати за Милетићевом „Заставом“ која је Кнеза Михајила назвала турским пандуром, што је Султан у ферману рекао, да му предаје градове на чување. Требало је узети град прсимице, на јуриш, преко хиљада својијех мртвијех! То би било српски, јуначки! Павловићева нападања могла су кад-кад и неправедна бити, али не може му се рећи да је то чинио злом вољом и из себичних рачуна, но по своме чистом, тврдом убјеђењу.

Књаз Никола га је уочио по томе његовом писању о српским стварима, а особито када је у своме „Граничару“ написао необичан чланак, управо пјесму у прози „Сватовац“, ђе је бацио дрвље и камење на Кнеза Милана, што му на ум пало да се жени у часу, када треба за ослобођење и јединство Српства крв пролијевати.

Био сам са Павловићем у сталној преписци и Књаз ме је по тада, вазда, питао о њему и што ми пише. Када му једном рекох да га је суд осудио на губитак кауције и да ће му лист због тога престати, ако не нађе нову кауцију, па да и мене пита бих ли му ја могао помоћи, Књаз ме брзо упита:

— Колико су му узели?

— 1000 фиорина.

— Одмах му пошљи. Пођи у Церовића, нека ти да из касе хиљаду фиорина. Ма немој писати Павловићу, да му ја то дајем, него ти.

Још исти дан послах Павловићу 1000 фиорина. Дочеках ето да и ја као какав вељи богаташ разбачам хиљадарке. Павловић ми одма одговори овим писмом:

Земун, 25. апр. 1876.

„Драги мој Симо!

Ја се мало нашалих, а како видим с тобом се није шалити.

Веруј ми, довео си ме у забуну с плеснивим прилогом к твојој драгом писму, и не знам управо с којег краја да почнем

сад овај одговор. Да не примим оно што ми шаљеш, бојим се увредио бих те; да примим, бојим се везао бих се без конопца, а волим слободне руке и слободну главу, него све на свету. Гледам у хиљадарку, па се сећам оне песме:

Кад те видим еле, еле,

Кад не видим леле, леле!

Но кад помислим, да си ми ти искрен пријатељ и најбољи побратим, не могу предпоставити да си ти могао имати намјеру, да ме оном хиљадарком вежеш. Напротив уверен сам, да си ме хтео дрешити, јер си ме видео везана невољом и тескобом мојега положаја, дрешити на онај рад, на који сам се дао, од како за себе знам.

И одрешио си ме! Хиљадарка биће положена за нов лист, који ћу покренути ове недеље. Хвала ти на твоме дару велика, и ја држим, да се ти нећеш кајати за њ, ако временом и он плане на оном олтару, на коме ја пирим ватру ево већ осам година. Та ће судбина, мој драги Симо, постићи и твоју хиљадарку. То ти кажем да знаш, па било ти право не било! Већ је ово четврта хиљадарка, које су родољубиве руке положили на олтар, на коме ја службу служим народу нашем и његовој срећи!

Ја држим да се не кају они, који су то учинили, јер сам по својим силама послужио своје народу верно и поштено, и после осмогодишње борбе, муке и патње остао сам празних и чистих руку. Трудићу се да се и ти не покајеш.

А сад да пређемо на друго што. Ја сам ти јуче телеграфисао о промјени министарства у Србији. Та промена стоји, премда још до данас није изашао Кнежев указ. Кажу да је ово министарство акционо, но ја сад више не верујем Србији догод не заплива у крв. До душе признати се мора, да се спремају огромно и на врат и на нос. Овуда проводе сваки дан по неколико чопора коња за Србију и иначе чине се спреме у свакој струци. Но да ли ће поред свега тога до рата доћи, то је тешко погодити. Новаца још немају и то ће их довести у велику забуну. Међутим врбују официре на све стране. Тако су узели у службу чувенога јунака из 1848 год., поштенога и карактернога Србина Пају Путника и произвели су га за капетана прве класе. Паја је био призват Кнезу Милану и кажу да му је рекао Паја, да ће само у том случају ступити у службу, ако се Србија мисли одиста заратити с Турском, јер он (Паја) не жели бити официр за параду. Кнез га је, веле, уверио, да ће бити рата.

Него ако се Србија и Црна Гора не зарате пре састанка берлинскога, после тога састанка не верујем да ће се моћи заратити. Ја се бојим да ће дипломација на том састанку учинити крај устанку, а тиме спречити акцију Србије и Црна Горе. Ако дипломација прихвати у главноме суторинске захтеве усташа, онда је устанак пресечен, а Србија и Црна Гора нити ће моћи, нит ће смети заратити с Турском. Нас би овамо јако озлоједило таково решење српског питања, за то, да је среће, требало би Србија што пре, свакако пре састанка берлинског, да отпочне рат. После састанка заиста га отпочети неће.

Што се вас тамо тиче, гледајте свакојако да вам Херцеговина не измакне шака. Потпуно сте заслужили, да Херцеговина буде ваша, а да је по мојој вољи, ја бих вам дао и Босну. па и Србију, ову последњу да је мало прочистите од многога ђубрета цинцарског. За сад не дајте ни пошто Херцеговине.

С Богом! Кнезу Николи изјави моју дубоку оданост и дубоко поштовање.

Прими од мене братски поздрав и остај здраво вазда твоме
Јовану Павловићу”.

И послѣ овога продужио сам ја да чиним добра моме Јову, а по истој наредби и из исте касе. За вријеме тамновања Јовова у Петрињи шиља сам му свакога мјесеца по педесет фиорина у Земун на адресу жене му, докле ми се она 4 нов. и. г. јавила из Петриње овијем писмом:

„Поштовани господине,

Захваљујући Вам лепо на помоћи, коју пружате мом мужу, молим вас да узмете к знању, да се ја сада овде налазим.

Мој муж остаће овде у тамници још три месеца, ако му међутим још што не набаце на врат.

С особитим поштовањем

Мила Павловић”.

Јовова слутња да ће и „моја“ хиљадарка брзо поћи трагом њенијех предходница, испунила се. Опет је запро с листом и није знао шта ће започети. Писао сам му, да не клоне, да остане у Земуну и да ћемо га помоћи.

На то ми је одговорио:

„Драги мој Симо!

Право имаш што ми пишеш, да би најбоље било да останем овде у Земуну и да наставим даље новинарску радњу. И

сам увиђам, да би то било најбоље, јер заиста је Земун неизказано згодна позиција за један српски лист — по своје географском положају.

Но да чујеш друге сметње, које томе на путу стоје. Пре свега мени не допуштају овдашње власти уређивати листа. Но и ту би било помоћи, јер ја бих могао постати власник листа, а за уредника нашао бих му другог кога. Осим тога сметало би ми се сваким начином при издавању листа, но и то би се дало лако свладати, јер ја и нисам на друго што навикнут него само на сметње. Но ево највеће невоље. Пређашњу кауцију оглобише ми са 800 фор. и тако од 1000 фор. остаде само 200, што наравно није довољно ни за одпочињање издавања листа, а некмоли да се положи за кауцију. И тако, мој Симо, твоја плеснива пропаде — срдито се ти не срдито! Али знам и уверен сам, да се нећеш срдити, јер знаш да је поштено и са светлим образом пропала.

Еле, право да ти кажем, ја ти данас не знам што ћу и како ћу. Не трпе ме у Маџарској, не трпе у Хрватској, а у Србију да одем не мили ми се, јер знам да би ме тамо преко рамена гледали, а и Кнез Милан неће заборавити „Сватовац“ док је год жив. Ја се не кајем, што сам му онако отпевао, а крив му нисам.

Кад поменух Србију, да ти причам, шта се прекјуче са мном зби. Мени овдашње власти све до прекјуче нису дозвољавале да идем у Београд, од прекјуче пак рече ми владин комесар, да могу тамо одлазити, јер је влада (крајишка) издала наредбу, да се више не поступа са путницима за Београд онако строго као пре. И тако ја седнем прекјуче по подне на лађу те пођем у Београд. Кад тамо да изађем из лађе на обалу, жандар ме заустави рекавши ми: да је мени забрањен прелазак у Србију. Ово ме је веома изненадило, у толико више, што сам лане све до мога затвора сваки дан прелазио у Београд, а од то доба не знам, да сам се чиме замерио Србији. Не хотећи се препирати са жандаром, уђем натраг у лађу и одвезем се у Земун одакле сам одмах телеграфисао министрима Радивоју, Владимиру и Ристићу, да ми јаве, да ли је мени збиља забрањен прелазак у Србију. То исто вече добијем писамце из Београда, у коме ми се јавља, да је погрешно самном поступано и да дођем сутра у Београд. Јуче одем тамо и збиља ме пропусте извињавајући се тиме, што је на Саву постављен неки нови члан полиције, који је нашао за добро старе тефтере ва-

дити из прашине и по њима равнати, што се тиче пропуштања људи у Србију. Ја бих рекао, а и други људи по Београду говоре, да су то све Радивојева посла.

Јуче сам се састао с Ристићем. Ја му замерих, што се Србија одвојила од Црне Горе, те на своју руку закључила мир с Турском. Он ми рече да је то тако морало бити, јер је навала за миром од стране самога народа била толика, да јој се није могло одољети, и да би се у самој земљи изродили немири да се даље рат наставио.

Ово је на жалост истина, што ми Ристић рече. Овако погане генерације, као што је сад у Србији, ја нити памтим, нити сам где читао. Све је то отровано и опогањено од чести бирократијом, од чести цинцарлуком, сада опет комунством. У народу нема трага од оне свести српске, која би му подизала крила, нема у њега ни једне идеје, која би га — распаљивала на већа дела. Ситни су то људи сви из реда, па зато и не могу крупна дела да ограде.

Питао сам Ристића даље, како ће се Србија владати сад у овој прилици кад Русија и Црна Гора ратују с Турском? Он ми рече: да се још нису решили ни на што, но да ће по свој прилици причекати, док виде како ће се ствари развити. Међутим рекоше ми, да је прва и друга класа народне војске добила налог, да буде сваки час спремна. Сам Ристић рече ми: да неће моћи поднети, да Србија толике жртве поднесе, а из целог овог заплета изађе празних руку. При томе ме и он а и многи други упитиваху, да ли Аустрија креће војску према Србији! Из свега се види да нешто јако зазиру од Аустрије.

Ја судим да се Србија ни у ком случају неће ни маћи ван својих граница, јер нема с ким и нема с чим. Народ просто каже, да неће да се бије, а бирократија поручује влади, да се више нипошто не усуди омалити јој плате.

Што се тиче расположења према Црној Гори, ја бих слагао, кад не бих рекао да Србијанци о њој никад с љубављу не говоре, но сад је већ загрдило. Разуме се да то све долази од пуке зависти. Но има у Београду нека клика људи, која се врзе око Панте Срећковића и која као да је себи ставила у задатак да систематично грди и ружи Црну Гору. Особито се у томе одликује познати шампањерски делија Љубибратић. Овај се дотле обезобразио, да Кнеза Николу зове издајцом, подмећући му, да је склапао тајне уговоре с Аустријом уз понуду неких српских земаља у Турској.

На против с ове стране Црна Гора сматра се као једино уздање српско и свак жели од свега срца, да вам пође за руком савладати Турке и освојити све што је српско, а подјармљено. Само се жалити мора, што се и овде при самој жељи застаје, а слабо се или можда ни мало не маша руком за џеп, да се та жеља делотворно потпомогне. Некако смо и ми овде до зла Бога малаксали и омлитавили.

Јако ме је обрадовало, што ми јављаш, да се моја малена радња признаје на оном месту, којем сам ја одан душом и срцем. Хвала ти и на обећању, да ће ми се одонуд помагати колико се може. Мени се чини, да се мени помагало с ваше стране и више него што се може, кад се на ум узме, колике су потребе на вас навалиле.

Не заборави изразити дубоко поштовање и потпуну оданост моју Његовој Светлости Кнезу Николи.

Прими од мене братски срдачан поздрав и пиши ми што пре.

Твој искрени пријатељ
Јован Павловић“.

Павловић се подуже находио у оном тешком стању о коме ми пише. Зато му је зацијело добро дошло моје писмо, којим му јављам, да ми је Господар наредио, да му нађем неколико вриједних и угледних Срба из Војводине за важнија мјеста у државној управи, да сам у прве, њега и Костића предложио Књазу и да Књаз нуди њему мјесто гувернера никшићскога, а Костићу барскога.

30 Јула 1878 одговара ми Павловић из Новог Сада :

„Драги Симо!

Јуче сам примио твоје драго писмо од 20. о. м., а од јуче до данас узео сам себи времена, да се размислим о ономе, што ми у писму пишеш.

Ја сам се размислио, и ево хоћу да ти саопштим, на што сам се одлучио.

Ја се примам понуде коју ми чиниш и пристајем на оне услове, које си у писму ставио.

Морам ти признати, да сам се доста борио са собом и ломио, док сам се на то одлучио, јер сам се после свога повратка из Србије и после горкога искуства, које сам тамо стекао, решио био не мицати се никуд са свога огњишта, но овде живети и подносити муке и невоље свога положаја, ма колике оне биле.

И ја бих остао при томе, да није ова понуда дошла из *Црне Горе*. Према Црној Гори, њеном народу и владоцу, ја се осећам многоструко обвезан, а највише љубављу и оданошћу којом сам се свагда односио тамо. И досад, колико год сам могао, ја сам гледао да будем својим радом од користи тој земљи. Сада пак, када ми се чини понуда, да све своје силе посветим користи и напретку те земље, ја не могу одбити те понуде, у толико мање, што је она за мене пуна части и обзира на моје стање.

Што ми пишеш, да се за оно мјесто, које ми се нуди, иште човек вредан и прави чиновник, ја то и сам знам, па мислим, да и за свако друго место у држави ваљају таки људи, и да се другачије нигде не би ни примали. Ја истина нисам био досад нигде чиновник, но сам био свагда работник, а то ћу бити и на том новом месту.

Што се тиче строгости Кнежеве према чиновницима, о којој ми пишеш, ја истина ту строгост не познајем, али познајем Кнеза, па сам тврдо уверен, да та строгост не може бити друкчија, него онака каква приличи владоцу савесну и вазда будну за интересе своје државе. Ја с те стране ни мало не зебем, а надам се да ни Кнез неће имати узрока да буде самном незадовољан.

Знам и то, да у Никшићу нема удобности, каквих овде има, но по мојој срећи или несрећи ја слабо уживам те удобности и овде.

Примам се дакле понуде и молим те лепо, да ми јавиш, шта све треба да учиним за даље.

Његовој Светлости Кнезу Николи изрази даном приликом моју потпуну оданост и велику захвалност.

Исто тако и теби велика хвала, што си се мене сетио и прими од мене и моје жене братско поздравље.

Твој
Јован Павловић.“

Када је Павловић дошао са породицом на Цетиње, Књаз му није одмах рекао, да га неће никако ни шиљати у Никшић на мјесто за које је позван, него да му је за њеко вријеме потребнији на Цетињу и да му уредништво „Гласа Црногорца“. Павловић се без ријечи прими тога посла. Свакако му је новинарски рад био у души. И радио је с вољом. Поред уређивања листа, он је и дописивао листовима на страни и бечкој „кореспонденцији“ особито кад је Књаз хтио да се каква миса у јавност пусти, или пуштена, неповољна — сузбије. То Књажевој

инспирацији он је у „Гласу Црногорца“ писао о црногорству. У Српству се то рђаво примило и тумачило.

Књаз је настојава, и успио је, да Павловића сасвијем задобије, управо занесе. Често га је призивао и причао му о Црној Гори и њеном мучеништву, о Књазу Данилу и о својим предцима о појединим Црногорцима и њиховом јунаштву, о својим мукама и пожртвовању за Српство, о рату и побједама, о неправдама и сметњама, које му чине српске владе. Павловић је то гутао и све вјерова као у јеванђеље. Поштена душа, био је безазлен као дијете. Књаз је то опазио. Често је навлаш причао Павловићу ствари прећерано увеличане; Павловић се топи од милине, долази у ватру, чују му се само усклици дивљења. А Књаз ужива.

Но Павловић је, дуже живећи на Цетињу, све боље упознава прилике црногорске и Књаза, и све је више хладнило његово прво одушевљење. Осјећао је јако то, што му се више никако ни спомињала није његова служба у Никшићу, на коју је позван и дошао, и што се почео увјеравати да она понуда није ни била озбиљна и да се Књаз њиме, по својој потреби, само служи. Није никада уложио, да се због тога Књазу жали, али се ријеши, да се извуче с Цетиња. Напише Књазу молбу, да му допусти поћи у Лондон бар на годину дана, да се усаврши у инглеском језику, који је већ прилично разумијевао. Он је, како ми је доцније објаснио, мислио, ако му Књаз да допуст, да пође у Лондон, научи добро инглески и затим потражи и добије код којег већег листа лондонског мјесто дописника за балканске земље, и да се онда Књазу захвали на служби уз обвезу, да ће му врати плату, коју би за оно вријеме примио. А ако му Књаз не уважи молбу, да да оставку на службу и да остави Црну Гору. Књаз му није уважио молбу, а ни Павловић није дао оставку. Напаћеноме тешко му било бацити се у нову неизвјесност и тешкоће живота; одложио је до боље прилике. Међутим бива је све замишљенији, нерасположенији. Своју унутрашњу борбу није могао скрити. Њу је Књаз, можда прије свакога, опазио. Њему није годило, да Павловић, још незадовољан, разочаран, остави Црну Гору. Да га од тога уздржи и да у њему разгори првашње одушевљење, Књаз га именује Министром Просвјете, и при томе обаспе хвалом његово знање, његову вредноћу, изјави му да од њега много очекује на овом новом пољу рада, које је доста запуштено, и обећа му своје подржавање у његовом потпуно слободном раду.

Павловић опет оживи. Прегне радити; стане ка из рукава избацати законе и наредбе. Предузме уређење гимназије и основнијех школа и уложи у отварање новијех. Законе и наредбе Књаз му је без ријечи одобрава, а предлоге за отварање новијех школа одбија му је до бољијех новчанијех прилика. Сувише му препоручи, да и досадашње расходе смањи, смањујући број учитеља. Црногорцу је, рече му, доста да научи читати и писати, а за то нијесу потребне школе са четири разреда, те може и мање учитеља држати.

Сад се Павловић већ увјерио, да он не може ништа радити и урадити. Поред тога тиштало га је, што је он као министар издвајан. Сви министри су били уједно и чланови Државног Савјета, где се о свијема државним пословима говорило и рјешавало. Павловић није имао мјеста у Државном Савјету. Опет је пао у првашње нерасположење.

Мени, кад год сам долазио из Улциња на Цетиње, није се никада жалио због својих личних тегоба а јесте вазда, да послови државни не иду како треба. Уздиса је, маха главом и више ништа.

Међутијем, другијема ван Црне Горе био је отворенији. Једне године, у Егенбергу код Граца нађох се са Владимиром Матијевићем, честитим и многозаслужним Србином из Загреба и са госпођом му Паулином. Стаде ме питати о стању у Црној Гори и о Књазу Николи. Хвалио сам му и стање и Књазу. Тада ми он сасвијем озбиљно рече:

— Ви знате најбоље како је, али нећете да кажете. Жалосно је стање у Црној Гори. Књаз није оно што се о њему зборило и што смо ми сви радо вјеровали. Он је себичан, самовољан, неискрен и пије много.

Ја му се покажем јако зачуђен, да је могао од кога тако што чути, а особито што он, виђу, вјерује свему томе.

— Ово је овако! — понови Матијевић. — Вама Ваш положај и одношај с Књазом не да да о томе говорите и да то признате. Но мени је човјек казао, коме могу и морам вјеровати. Казао ми Јово Павловић. Он просто очајава.

Из овога разговора тек увиђех какво је стање Павловићево било на Цетињу. Бог зна како би он свршио, да га није последије тешке болести смрт ослободила свега.

Умро је огорчен, незадовољан, дешператан и остављајући породицу без ниђе ништа.

† Војвода Симо Појовић

Национална идеја у југословенској музичкој шворби

Грчки писац Симократ приповједа да је тјелесна стража цара Мауриција год. 592. заробила три Словена која су, сигурно као извиднице, била послана са сјевера у данашњи словенски југ. Ови су у ропству увјеравали цара да се баве свирком, да пјевају уз гусле и да не познају трубља... Мора да је ова гуслачка југословенска пучка умјетност била ванредно развијена, и да је као таква била цијењена и у осталом словенском свијету, јер непознати писац дјела „Swiatova goskosz“, које је штампано 1624., свједочи да су гуслари из југословенских крајева на дворовима пољских племића, а особито код малоруских Козака, величали јунаштва својих и пољских хероја. А у самим југословенским странама је ова умјетност у своје доба била развијена до чистог професионализма, тако да је у осамнаестом стољећу у Иригу постојала читава „слепачка академија“, у којој се даровите пјеваче учило у гуслању и слагању пјесама. Ова умјетност живи и данас особито у јужном и источном дијелу Југославије, па и по неким странама уз обалу Јадранског Мора. Састоји се у пјеваном рецитовану епске поезије (десетерац), већином на само једном тону, уз украшену пратњу пучких гусала.

Поред ове умјетности, која у много којечем подсећа на грчке рапсоде, као степен напред, ваља истакнути пучку музичку лирику. И овдје ваља понајприје упозорити да у југословенском пучком ријечнику још ни данас не постоји посебан израз за мелодију а засебан за текст. Ријеч „пјесма“ поклапа оба ова појма, и то као нераздружива. Ово опет одговара чињеници да је југословенски пучки пјевач и композитор иста особа. Овај примарни стадиј креативности манифестује се такођер и у великој способности југословенског пучанина да прима, и према својим специфичким музичко-расним диспозицијама асимилира туђе музичке елементе. Резултат свега овога је чињеница: да југословенска пучка попијевка у својој цјелини, услијед разних утјецаја, сличи прелазу, који у ширини спаја Исток са Западом, а у дубини садашњост с најдревнијом прошлошћу. У том постепеном прелазу се сваки крај истиче засебном музичком физиогномијом, тако да можемо да говоримо о многим, садржајно блиским, а изражајно врло, врло разноликим пучким музичким дијалектима. Све ово увјерава да југословенска пучка попијевка спада свакако у најинтересантније појаве у светској литератури пучке музике.

Надасве је занимљиво пратити утјецај ове пучке музике на развитак југословенског музичког живота, а особито на умјетну музичку творбу све до најновијег доба.

Дабогме да су елементи пучке музике продрли понајприје у црквену музику обеју главних религија југословенског житељства. Познато је, наиме, да је православно црквено појање грчког поријекла. Занимљиво је да се ово појање до Св. Саве преобразило до степена да се сасма разликовало не само од руског и бугарског, него и од самог свог извора. Исто су тако стари глаголаши, католици, на обалама Јадранског Мора против грегоријевског црквеног пјевања већ давно супротставили своје локалне (врбничку, пунтарску итд.) „ноте“, локалне мелодије. А у сјеверним странама данашње Југославије је отац Никола Крајачевић (на размеђи XVI—XVII стољећа) давао упуте како поједине песме из грегоријевске химнологије ваља изводити на становите хрватске мелодије.

Карактеристично је, како су ови елементи пучке побожне музике дјеловали на умјетну црквену музичку творбу разних конфесија у Југославији. Аутори католичке црквене музике из Југославије, међу којима ваља нарочито истакнути Петелина, познатог у опћој историји музике као *Jacopus Gallus-a* (1550.—1591.), дали су својој музичкој творби искључиво неку опћу музичку физиогномију, док су сви композитори православне вјере, нешто под утјецајем поменуте српско-православне пучке музике, а нешто под утливом руских мајстора, кушали да своју умјетну црквену музичку творбу прожму религиозно-расним музичким садржајем. У овој продукцији имају позитивну умјетничку вриједност неки ставови из „Литургије“ Стевана Мокрањца и „Опела“ Стевана Христића, све за мјешовити хор.

Велика неправда се у опћој историји музике наноси југословенској култури игноровањем многих врло важних чињеница из подручја драмске музике за вријеме Средњег Вијека у југословенским приморским странама. Истакнућемо само да су у Хвару, Сплиту и Дубровнику, по узору талијанских „*rappresentazioni sacre*“, мистерија и сличних игара, већ давно била раширена „црквена приказана“, на народном језику, у којима је вокална и инструментална музика играла често врло велику улогу. Вриједно је истакнути да, док најстарији до данас сачувани рукопис једног таквог приказања потјече из петнаестог стољећа, а препис је ранијег једног рукописа, да је опет приказанање Св. Ловринца последиједњи пут било изведено у Старом Граду на отоку Хвару године 1837. Ова ја култура била тако висока, да је град Хвар већ год. 1612. имао врло укусно казалиште, у које су имали приступ не само племићи него и пучани.

То је казалиште до данас сачувано готово у оригиналном облику, те је као таково важан споменик и за опћу културу. Исто тако опћој историји музике није познато да су у Дубровнику такођер по узору талијанских „camerata“, постојале разне „дружине“, којима већ год. 1629. треба да захвалимо прву на словенском језику уопће писану „оперу од Данице“ и „Аталанту“ („музику коју учини дружина Испразних“) на текст Палмотића.

Не треба истицати да су аутори ових „приказања“, „новела“, „опера“ итд. при музичком карактерисању улога пучанина, пастира, вила, сатира и слично, инстинктивно позирали или о чисто пучке мелодије, или да су ове кушали да подражавају.

Трагично је да је услијед историјских прилика овај високо културни рад постепено неопажено замро, и да је тако између старије и данашње југословенске музичке културе прекинут континуитет. Факат је, наиме, да се данашња југословенска музичка творба надовезује с једне стране на музичко-националан рад, који је започео на почетку минулог стољећа у међусобно готово одијељеним центрима у Љубљани, Београду, а у првом реду у Загребу, а с друге на савремено-композицијску технику, коју су неки садањи југословенски композитори усвојили у европским културним центрима, а у првом реду у словенском Прагу.

Не треба истицати да је у Загребу прву побуду музичко-националном раду дао културно-политички покрет који је познат под именом илиризма. Занимљиво је да је овај покрет у Загребу и у подручју музике био прожет идејом најширег Словенства. С овог су гледишта карактеристичне ријечи илирског „глазботворца“ Ферде Ливадића. „Пјесме моје — вели — зерна јесу, али у славенско поље хићена, које, ако шта ваљаду, славенску глазбу у славенских срцах пробудити би могле.“ У Загребу је тада била чврсто укоријењена талијанска, а још више њемачка музичка традиција, тако да су илирски „домородци“ били срећни да су у међучинима страних оперних стагиона могли да уметну ма било коју домољубу попијевку. Ово настојање „домородаца“, по изјави Штриге, ишло је за тим да поред стране музике — „добију игру...“ Коначни резултат ове дуге интензивне борбе против страног музичког елемента инстинктивно је понајбоље синтетизовао ондашњи композитор Ватрослав Лисински (1819.—1854.) тиме што је код реорганизовања „Музиквегеин-а“ у „Глазбени Завод“ чисто програмски подвукао посебни „значај југословенске музике“. Сам Лисински је дао много дјела најразноврснијих формâ, међу којима ваља истакнути оперу „Порин“, која по свом музичком садржају ни најмање не заостаје за многим

операма осталих оснивача словенског музичког романтизма. Права је трагедија за југословенску музичку културу, што је овај уистину врло лијеп таленат умро прије но што је могао да се довољно развије и да даде своје најљепше плодове. — Наступио је након тога у хрватским странама данашње Југославије апсолутизам, који је задржао развитак илирске музичко-националне клице. — Карактеристично је да је дуго након тога, и све до Свјетског Рата, у патриотском Загребу на народном језику доминирала музичка творба чисто талијанског барока, технички регресивна и садржајно неартистична; а још је карактеристичније да је главни репрезентант ове школе, Иван племенити Зајц (1831.—1914.), у свом раду макар и спољашњим средствима кушао да се приближи националном музичком изразу. — Кроз оно је раздобље југословенска музичка творба опет доживјела велики губитак смрћу двају у истину лијепих талената, Антуна племенитог Ванцаша (1867.—1888.), који је оставио пар добрих по узору Дворжака израђених „Славенских плесова“, али у духу југословенском, и Милутина Полића (1883.—1902), који је својим оркестралним радњама међу осталим обрадио и „Хрватско коло“.

Оснутком „Глазбене Матице“ (1822,) у Љубљани, помаља се и у словеначким странама јасна тенденца стварања у духу националном. Међутим овај покушај, из разлога које је сувишно да овђе наводимо, до недавног Рата није дао позитивних резултата ни у погледу расног музичког изрази, а поготово у погледу умјетничке квалитете појединих дјела. Али је зато кроз исто раздобље расно јачи србијански миље музички директно повукао ауторе, који су се купили претежно око Београда. Они су у претежно уским хорским формама инкарнирали дух источног и јужног пучког музичког изрази. Најважнији представник овог музичко-националног рада је Стеван Мокрањац (1855.-1914.).

Уочимо ли, коначно, композицијски рад на пољу музичке творбе од почетка минулог стољећа до недавног великог Рата у сва југословенско-културна средишта, увидјети ћемо да су једина дјела позитивне умјетничке вриједности које је то раздобље оставило у наслиједство хорови „Преља“ и „Оченаш“ Лисинскога и „Козар“ Мокрањца, те се притом нећемо моћи да отмено дојму да су сви ондашњи аутори инстинктивно осјетили велико музичко-национално дјело, за које им није достајало снаге да га остваре.

Коначни радикални обрачун с овом музичко-провинцијалном традицијом датира од првог симфонијског концерта хрватских композитора, који је приредило Народно Казалиште у Загребу 6. фебруара 1916. и то, услијед изведбе неких дјела већих димензија,

умјетничких претензија и савремене композицијске технике, од до тада непознатог аутора. Фактички резултат овога наступа био је тај, да су многи старији и за своје заслужни аутори почели да одлажу перо, док је већина млађих упрла све своје силе да своју творбу прожме што чистијим расним изразом, и да при том умјетнички буде на европској висини. Од тога датума је прошло дванаест година. Резултат композицијског рада који су поједини аутори дали кроз ово раздобље, омогућује да већ сада можемо да сваком појединцу с приличном сигурношћу одредимо стално мјесто у укупној савременој југословенској музичкој творби. Ако из овог рада излучимо ауторе који ради страног музичког одгоја не могу да дођу у контакт с тежњом стварања југословенске музичке творбе, моћи ћемо да све ауторе, који су у разним ниансама кроз оно раздобље нешто допринјели за југословенску музику, овако раздијелимо.

Понајприје ваља споменути неке старије и многе новије ауторе, који се по који пут кушају да приближе националном музичком изразу употребом спољашњих елемената народне мелодике и ритмике, дакле као еклектици. У ове, од србијанских композитора, ваља споменути Петра Крстића, Сташу Биничкога и Перу Коњовића, од хрватских Лују Шафранека Кавића и Божидара Широу, а од словеначких Игњата Хладника. Сви ови су са становишта композицијске технике врло неизрађени. Са нешто израђенијом композицијском техником, али без умјетничког садржаја и идеолошки регресивни су, од србијанских аутора, Милоје Милојевић, Петар Христић и Светислав Станчић; од хрватских, Јосип Цанић (од којег ваља споменути мјешовити хор „Не гони коња“), Јосип Берса, Јуро Ткалчић, Славомир Гранчарић (неке пјесме) Крешимир Барановић (други симфонијски шерцо и балет »Лицитарско Срце«), Јосип Хаце (неке пјесме за соло и клавир), Фрањо Дуган и Рудолф Мац; од словеначких, Емил Адамић (неки хорови), а од надошлих из Чешке Франа Лхотку. Технички израђени, а умјетнички претенциозни су хрватски аутори Крсто Одак („Прва рапсодија“ за мјешовити хор и Гудалачки Квартет у једном ставу), Оскар Јосефовић („Дјевојачке пјесме“ за женски хор и оркестар, неки мушки хорови и „Свитање“ за оркестар) и Драган Пламенац („Пјесма канаанског весеља“ за женски хор и оркестар).

Долазе на ред композитори који дух разне музике имају у себи, и чија су дјела инстинктивно прожета југословенским музичким садржајем. У ове, од србијанских аутора, ваља споменути Косту Манојловића (пар мушких хорова), од словеначких Антона Лајовица (неколико мушких и мјешовитих хорова), а од хрватских Кре-

шимира Бенића (симфонијски плесови) и Јосипа Славенскога (неколико хорова и омањих ставака за клавир). Ова четири аутора се истичу рапсодичким изразом, а у погледу композицијских средстава колебају између апсолутно артистичко-идеалистичких и апсолутно реалистичких тенденца. — Најмлађи радикални следбеници чисто националног смјера у југословенској музичкој творби, резултат су новијег загребачког музичког националног настојања. У ове ваља убројати Златка Гргошевића („Жетва“ за мали оркестар, женски хор и соло, четири мушка хора и неке пјесме за клавир и сопран), Марка Тајчевића („Балканске игре“ и неке пјесме за сопран и клавир), Јакова Готовца („Јадовање за телетом“, за мјешовити хор), Младена Позајића („Три става“ за двије особе и двије фаготе) и Бориса Папандапула („Сватовање“ за мјешовити хор и пјесме за сопран и клавир).

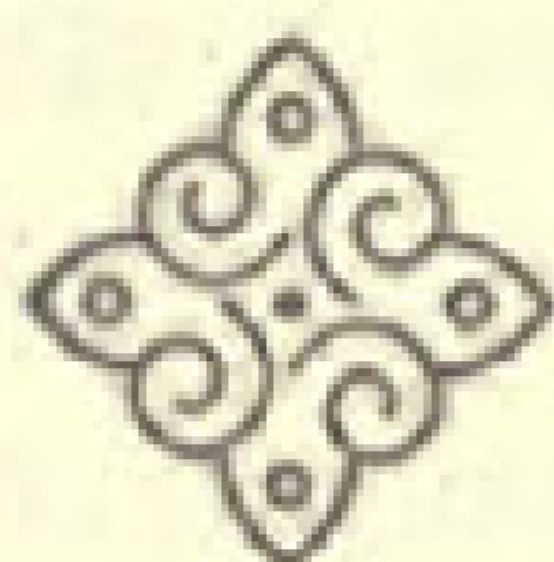
Премала продуктивност дјела позитивне вриједности не може да не постави у сумњу творну снагу већег дјела поменуте цјелокупне садање генерације, и да истом идућој генерацији постави задатак да националну музичку творбу постави на ширу платформу.

Да овај приказ буде потпун, писцу овога чланка не преостаје него да региструје и свој рад. Када је оно прије петнаест година апсолвирао мајсторску композицијску школу на прашком Конзерваторију с „Дозивањем у коло“, музички критичар прашкога „Часа“ (бр. 209. год. 1912.) је о том његовом првом наступу између осталог изјавио слиједеће: „Види се да југословенска национална музика, која је досад била пуком пепељугом, овим дјелом можда истом почиње. Студиј у Прагу је аутору очито отворио поглед на израз музике његове домовине, којој ће сигурно моћи много да користи...“ Да ли је писац ових редака до сада одговорио лијепим жељама овог лично њему непознатог критичара, нека свједочи чињеница да је кроз ово релативно кратко вријеме израдио шеснаест овећих циклуса за различите хорске ансамбле а *capella*, пет циклуса пјесама за сопран и клавир, пет дјела за сам клавир, три гудалачка квартета, четири радње за сам оркестар, четири за оркестар и хор, сценску музику за Гундулићеву „Дубравку“, два балета и двије опере. Да ли овај рад има значење за југословенску музичку културу, писцу ових редака не преостаје но да то препусти читаоцу да суди на основи чињенице: да је до сада свака поједина изведба којег његовог дјела била спојена са свладавањем многих априорних тешкоћа и с борбама. У колико је пак с овим својим радом у погледу стварања националног музичког стила утјецао на остале ауторе, не преостаје му него да се о том препусти да суди будућа критика.

Сав овај рад поменутих аутора заједно, свакако је велик и врло нагао напредак у југословенској музичкој творби, и то не само у погледу искренијег но досада назирања битности националне музике, него такођер и у погледу културнијег, умјетничког схватања музичке композиције. Држимо да је, не само релативно него и апсолутно, овај укупни рад вриједан обзира.

Сав овај рад је ван Југославије врло мало познат, и то само по његовим мање вриједним плодовима, тако да иностранство у њега нема ни потпун ни критичан увид.

Анџун Добронић

Грађа за културну историју Срба у Војводини

I Карловачка богословија године 1807

Добротом библиотекара Патријарашке библиотеке у Ср. Карловцима, протојереја Г. Димитрија Руварца, дошли смо до рукописа на немачком језику од г. 1807. под насловом *Опис у Карловцима посјојеће Клирикалне школе, сасављен према пишањима, посављеним од сиране Галицијске Управе* (бр. 57. ех 1807),¹ који овђе доносимо у преводу, са нашим примједбама.

I. Какове учбене и васпитне установе постоје у Карловачкој Архидијезези за образовање грчко-несједињеног Клира?

У Карловцима, због указаних у спроводном акту² узрока, нема правога, т. ј. таковог семинара гђе би грчко-несједињени клир на обичан начин, као код римокатолика, могао добити исто тако заједнички стан, кост и одијело, као и учење и надзор.

Међутим, док се буде могао подићи један такав генерални семинар, у Карловцима је уведена од г. 1794. једна Архидијезезална Клирикална Школа, и од тог доба нитко не може бити припуштен свећеничком сталежу у Архидијезези прије него ли сврши школски течај, за вријеме кога је показао морални начин живота, као и добар успјех у прописаним школским предметима.

¹ Овај је рукопис имао у рукама и архим. Иларијон Руварац (Шта се покушавало, да се оснује Семинарија. Нови Сад, 1887. стр. 24.).

² Тог спроводног акта нема при „Опису“.

II. Какав је статут и уређење Клирикалног Института?

а) Примање у Клирикалну Школу аспираната на свећенички сталеж.

Ова Клирикална Школа одређена је управо за оне младиће који се желе посветити свећеничком сталежу, — који су из Архиепископске; али се у њу допуштају и младићи грчко-несједињеног обреда других сусједних дијецеза.

По правилу примају се унутра такви младићи који су дјеломично у овдашњим, дјеломично у другим гимназијама или академијама стекли некоја научна предзнања, да се лакше и сигурније узмогну образовати за способне вјероучитеље и разумне душебрижнике. Ово се правило може сваке године више или мање извршавати.

Тако се у садашњој школској години набраја 80 младића, од којих су 28 из других дијецеза, 9 који су слушали филозофске науке у Академији, 27 који су добили потпуно образовање у гимназијама, дијеломично у овдашњој, дјеломично у другим; 10 који су такве посјећивали до Синтаксе. Остали су већином такви који су били учитељи нормалке, који нијесу додуше никаква друга образовања добили осим обичног у нормалним школама, али су се после тога, као учитељи, даље вјежбали и постали способни да слушају богословску науку. Том приликом узимала се у обзир та околност да се сада јоште не може без изнимке настојавати на вишим познавањима, а такођер искуство учи да примјеран живот парохијских свећеника и без виших наука, више него ли ове без онога (т. ј. примјерног живота), доводи народ ка моралу и поуци.

б) Стан и кост клирика.

Пошто Карловачка Клирикална Школа није на речени начин удешени Семинар, то клирици не могу имати никаквих удобности ни преимућстава његових. Тако стан, као кост и одијело морају себи они сами по својој могућности набављати у граду. Некоји дају си од куће доносити оно што им је потребно за живот. Они који су без средстава, добивају помоћ у бесплатном косту. Овђе је, наиме, о приватном трошку свакодневног архиепископа основан завод гђе се даје у првој класи или алумнеуму једном на дан кост, из једног јела са једном порцијом хљеба, која је и за вечеру довољна, а у другој класи или конвикту кост нешто бољи, из трију јела, и у одређене празнике и времена из више јела двапут на дан. Ка тој се повластици допушта како клерикална, тако и гимназијска младеж, према томе како се нетко према овоме или ономе квалифицара добрим успјехом у учењу, или из обзира фамилијарних и других својстава.

в) Одређење школског курса.

Читав курс учења траје двије године, које се почињу 1. новембра старог календара и завршују последњим аугустом. У оба-
двије године држе се два главна испита: један крајем марта,
други крајем аугуста. Ове двије године називљу се: 1-ва и 2-га
класа. Прелаз из прве у другу класу дозвољава се само онима
који су испите добро положили.

г) Учитељи клирика.

Које препреке и потешкоће постоје у избору клирикалних
школских учитеља, то је у спроводном писму једно за другим из-
ложено. Овђе се само понавља да су учитељи од оснивања кли-
рикалног института били увијек, а и сада су, Архиепископови при-
дворни свећенослужитељи, као протођакон, архиђакон и један Ар-
химандрит.

д) Надзор над клирицима.

Да се сачува и унаприједи моралност међу клирицима, и да
се избјегне опасност да се недостојни, чије склоности и обичаји
не би одговарали духовном сталежу, не би у њ примио, бирају се из
средине младежи за тајни надзор такви који заслужују повјерење.
Ови су дужни ревносно пазити како се њихове колеге понашају
у цркви и ван ње, и свако одступање од дисциплине (која се са-
стоји у строгом извршавању свега онога што захтјева достојанство
њихова будућег позива, и у удаљавању онога што се са истим
не може мирити) учитељима одмах открити.

III. Које учбене предмете изучавају клирици и којим се учбе-
ницима служе при томе? Учбени предмети по реду класа јесу сли-
једећи:

У I-ој класи

1. Учење словенског језика или граматика старословенског
језика, сада словенски црквени језик.

Све религиозне радње пароха бивају на том језику, дакле он
се мора понајвише трсити да постигне неопходну вјештину у том
језику у ком он хоће да дјелује на свој народ, и који је (језик) исто
тако за само поучавање, као и за вршење осталих религиозних радњи
и обредâ спољашњег богослужења. Особито он мора настојати да
језик на којем мора говорити не само граматички чисто говори,
већ да и значење и силу ријечи познаје, да их употребљава правилно,
и да буде познат са обимом и богатством језика, да се изражава у
свијем пословима свог звања као што треба, и да узмогне предавати
учење са коришћу.

Ради достизања такове вјештине, предаје се дотичном свећенству наука словенскога језика, на којем је састављено како св. Писмо и друге црквене књиге, тако и обреди, којима се српски клир и народ служи, кроз чије правилно познање они бивају у стању поменути списе као извор и помоћно средство религиозне наставе разумјевати и цјелисходно употребљавати у својој служби.

Као читанка ове словенске граматике служи *Мразовићем* састављена и у Будиму 1800. г. штампана Славенска граматика (Руководство къ Славенстѣй Грамматіцѣ, издано Авраамомъ Мразовичъ, второе изданіе въ Будимѣ 1800. г.)¹

Ради практичне вјежбе у словенском језику, да га течно усвоје, клирици читају, обзиром на граматичка правила, између осталог, посланице св. Павла Тимотеју и Титу; пишу писмене вјежбе, кад гођ се употребљавају за преписивање у Архидијецезалној канцеларији. Тиме се они оспособљавају за састављање чланака који спадају у сферу свећеничких службених послова.

2. Богословље, које се састоји из догматике и моралке, или Вјероучење и морално учење. У ономе се предају прве и најпотребније основе грчко-несједињене религије и цркве, у овој чисти хришћански морал, дужности према Богу, себи и ближњима.

Уз то се ученици чешће опомињу да они споменуте науке уче не само ради властите просвете у религији, већ да једном узмогну народ поучавати у истим разумљиво и темељно.

Као уџбеник ове науке, одређено је *скраћено хришћанско богословље* руског архиепископа *Платона*, које је 1784. г. прештампано у Бечу, а прије тога изашло на њемачком у Риги (Сокращенная христіанская Богословія сочиненная Платономъ. Въ Виенѣ 1784.)²

¹ Прво је издање од г. 1794., а треће г. 1821. — *Новаковић Стојан*: Историја српске књижевности, II изд. Београд 1871. стр. 191. ср. Кулаковскій Пл. А.; Начало русской школы у Сербовъ въ XVIII вѣкѣ. Спб., 1903. стр. 164., 165.

² Потпуни наслов књиге у оригиналу гласи: „Православное ученіе или сокращенная христіанская Богословія, для употребленія его Императорскаго Височества Пресвѣтлѣйшаго Всероссійскаго наслѣдника; Благовѣрваго Государя цесаревича и Великаго Князя Павла Петровича сочиненнаъ Платономъ 1765. года.“ Ми имадемо у рукама оригинал синодалног издања у Москви 1819. года. (Књига је својина Архим. Д-ра Викентија Вујића). Књига се дијели на три дијела: I. О Богопознаніи естественномъ. II. О вѣрѣ Евангельской и III. О законѣ Божіи. То је дјело преведено на латински Спб. 1774; на њемачки Leipzig 1770; на француски Спб. 1776; на грчки Беч 1786; на енглески Edinburgh 1814. Крајем XVIII в. то је дјело уведено као уџбеник у Кијевској Дух. Академији. Архиеп. Филаретъ, Обзоръ русской духовной литературы. з. изд. Спб. 1884. стр. 404. Бронзов А. А. нравственное Богословіе въ Россіи. Спб. 1901. стр. 63.

Учење о дужностима или морал изложен је у овом учебнику *juxta ordinem Decalogi*. Јер по овом практичном начину учења мора будући вјероучитељ поучавати и своју парохију, особито дјецу.

Као помоћне књиге за учитеља служе слиједеће, као:

а) Богословље покојног Архимандрита *Рајића*, које још није штампано и које се чува у Архиепископској Библиотеци (Богословія откровенная въ V. томѣхъ).¹

б) Дјела знаменитог руског богослова *Прокоповића*, особито пак:

1) *Christianae orthodoxae Theologiae a Theophane Prokopovits adornatae et propositae vol. III.*

*Lipsia 1782—784. 8.*² Ово дјело као да је недавно преведено с латинског на руски.

2. *Orthodoxae Orientalis Ecclesiae Doctrina Christiana de credendis et agendis, Tom. II.*

Lipsiae 1784. 8. Наслов овог дјела не носи име *Прокоповића*, али се сматра његовим.³

в) *Compendium Orthodoxae Theologicae Doctrinae ab Hyacinto Karpinszky Concinnatum Lipsiae 1784. 8.*⁴

г) Камен Вјере од Стеф. Јаворског Кијев 1730. 8. (Камень вѣры отъ Стефана Яворскаго. Въ Кіевопечерской Лаурѣ 1730. 8.)⁵

д) *Orthodoxa Confessio Ecclesiae Orientalis graece cum interpretatione latina et versione germanica. Wratislaviae 1751. 8.*⁶

¹ Ово се дјело називље „*Θεολογическое тѣло*“ у пет томова. Оно је укратко описано од прот. Д. Руварца „*Архимандрит Јован Рајић*“, Ср. Карловци 1902. стр. 116—120.

² *Theophani Prokopovitz theologia dogmatica 1—3. Lipsiae 1782.; edit. 2. ibid. 1792.* — Филаретъ, I. с. стр. 290. У Патријар. Библиотеци се налази и једно од најбољих дјела Теоф. Прокоповића „*De Processione Spiritus Sancti. Gothae 1772.*“

³ То дјело није Теофана Прокоповића, већ другог руског богослова Теофилакта Горског: *Orthodoxa orientalis ecclesiae doctrina de credendis et agendis Lipsiae 1784 u Petropoli 1818.* Филарет излаже подробно садржину тог дјела у споменутој књизи: „*Обзоръ русской дух. литературы*“, стр. 357—358.

⁴ Филарет наводи то дјело под насловом: *Compendium theologiae dogmatico-polemicae, Lipsiae 1786;* затим је издавано у Москви 1790. и 1810. Садржина дјела: О св. Писму, о Богу, о дјелима Божјим, о Промислу, о Христу Богочовјеку, о благодати Божјој, о добрим дјелима, о Божјем завјету, о цркви, о тајнама, о последњим догађајима. О предању уопће, о предањима апостолским: о призивању светих, о поклоњењу крсту, иконама и моштима, о празницима, о постовима, о храмовима, о монаштву, о молитви за умрле. — *Обзоръ русской дух. лит. стр. 378.*

⁵ О тој књизи подробно је писао прот. Ј. Моревъ, Камень вѣры митрополита Стефана Яворскаго, его мѣсто среди отечественныхъ протестантскихъ сочиненій и характеристическія особенности его догматическихъ воззрѣній. Соб. 1904.

⁶ Позната књига под именом „*символичне књиге*“ православне цркве.

Осим ових и више других извора и помоћних средстава за догматски и морални дио богословља источне цркве, образовани богослов налази у Архиепископској Библиотеци, која је и клирицима отворена, више научних система осталих богословских наука.

У II-ој класи

1) Историја хришћанске религије и источне несједињене цркве.

Ова представља у умјеренијој краткоћи најпотребније. Ту нема никаква штампаног учбеника, јер у овом широком пољу, гђе нема никаквих *Compendia*, већ историјска дата леже више разбацана у великим дјелима, може се само постепено ићи напријед. Али ипак узимље се као неко руководство укратко штампана у Бечу 1793. г. Кратка историја цркве старог и новог завјета (*Краткая священная история церкви ветхаго и новаго завѣта 1793. 8.*)¹

Као помоћне књиге за ову струку, учитељу исте стоје на расположењу у Архиепископској Библиотеци дјела свеопће историје цркве, написана од разних писаца.

2) Пастирско богословље.

Ово садржи дужности сваког свећеника као будућег пароха, и то три разреда дужности:

А) Дужности које се тичу Вјероучења, или само учење.

Б) Дужности у погледу примјерног живота пароха и његова опхођења с члановима опћине.

В) Дужности које се тичу вршења јавних религиозних радња и осталих обреда спољашњег Богослужења.

Као учбеник Пастирског Богословља служи у Русији са одобрењем тамошњег Синода издана и у Будиму прештампана 1798. г. књига под насловом: *О дужносѣима парохѣјалног свећенсѣива.*² (*О Должностехъ Пресвитеровъ приходскихъ. Въ Будимѣ 1798. 4.*)

Учења о вјери или правога учења, које, као што је речено, сачињава прву дужност пароха, има више врсти. Кад он путем проповједи, или путем питања и одговора пружа учење народу, оно се мора вршити на основу цјелисходних начела. За прво служи хомилитика (*eloquentia sacra*), за последње Катихетика. Из обадвеју, пошто се оне, особито хомилитика, у овој клирикалној школи не могу преда-

¹ То издање Библијске историје спомиње *Св. Новаковић*, а такођер г. 1792 и 1797. — *Историја српске књижевности* I. с. стр. 189.

² То је књига коју је написао епископ Смоленски *Паршеније Сопковскиј* „О должностяхъ приходскихъ священниковъ“ изд. 1776. г. Спб. 1777. 1780. М. 1789. Та је књига преведена на енглески језик од доктора *Палмера*, који признаје ту књигу класичном. — *Филаретъ. Обзоръ* I. с. стр. 369; *Ср. Нечаевъ П. И; Практическое руководство дая священнослужителей* Спб. 1910. стр. 44.

вати у потпуном обиму, бивају истакнуте најпотребније ствари. Што се тиче катихетског учења или методе катихизирања, то се она излаже путем некојих основа и правила, затим се практички демонстрира од учитеља са дјецом разног узраста. Затим се избирају за катихете способни младићи из II класе, који у нормалним или гимназијским школама катихизирају по маломе катихизису и приликом јавних испита морају такођер полагати испит из Катихизиса.

Примјери методе за катихизацију могу се донекле сакупити из дјелâ *Плаџона*. Јер он у 8 тому, и ако нашироко, излаже катихизацију Символа Вјере; у 6. тому он у трима малим катихезама показује примјер вјероучења за дјецу.¹

Осим ових, у Русији су понајвише по његовим дјелима удешени слиједећи катихизиси, издани за употребу у школама, који се налазе у Архиепископској Библиотеци:

а) Скраћени Катихизис за поуку младежи, с питањима. Ст. Петербург 1785. Сокращенный катихизисъ дѣя обученія юношества православному закону христіанскому. Съ вопросами. Въ С. Петербургѣ 1785. 8.)

б) Исти (катихизис) без питања. Петроград 1793. 8. (Той же безъ вопросовъ. Въ С. Петербургѣ 1793. 8.)

в) Раширени Катихизис. Петроград 1793. 8. (Пространный Катихизисъ. Въ С. Петербургѣ 1793. 8.)

г) Кратко тумачење Decalogi, молитве Господње, Symboli, Блаженства. Москва 1759. 8. (Краткое толкованіе десятисловія, молитвы Господни, Символа вѣры и десяти блаженствъ. Въ Москвиѣ 1759. 8.)²

д) Разговор о догматима источне Цркве. Прештампан у Бечу 1785. 8. (Диалогісмъ, или о догматѣхъ православниа церкви. Препечатано въ Виеннѣ 1783. 8.).

3. Обредне вјежбе.

К спољашњем Богослужењу грчко-несједињеног обреда спадају осим вршења светих тајана и друге из древности источне цркве потекле обредне церемоније, јавно и слободно читање у цркви, црквено појање и засебне јавне молитве.

Да такве увјек узмогну служити за јавну поуку, због које су такођер првобитно биле црквом уведене, морају се клирици у истима вјежбати. У ту сврху дијеле се сви клирици без разлике класе по црквама, у којима се они приликом свакидашњих Богослужења, као Јутрења, Литургија и Вечерња, довољно вјежбају у читању и појању,

¹ Арх. Филаретъ, I. с. стр. 404.

² О катихизисима Митр, Платона, види чланак Груздевъ Б. у Православная Богословская энциклопедія, т. IX Спб. 1908. col. 212.

дакле практично поучавају. Али пошто многоврсно црквено појање, које много доприноси узвишавању побожности и расположењу осјећаја за религиозно чувство, захтјева особиту пажњу и засебно учење, то је одређен такођер засебни учитељ црквеног појања, који клирике сваки дан по један сат поучава у истом, и у поретку вршења Богослужења.

4. Тумачење неђељних и празничких Јеванђеља.

Ту се послужује књигом у Русији у Петрограду 1784. изданој под насловом: Тумачење неђељних и празничких Јеванђеља (Изясненія воскресныхъ и праздничныхъ Евангелій. Въ С. Петербургѣ 1784. 8). Ова ће књига бити у цесаро-краљевским наследним земљама са потребним измјенама наскоро прештампана.

5. Метода учења за учитеље илирских не сједињених тривијалних школа.

Ова метода учења потребна је клирицима зато јер они, као будући пароси, морају водити бригу о нормалним школама, у којима ће већина (народа) добити васпитање, и јер ће већина од њих (клирика) прије ђаконства или после посвећења у њ, док не постану паросима, дјелимично у градовима, дјелимично у селима бити учитељима.

Уџбеник, по коме се даје настава у томе клирицима, јесте ручна књига за учитеље илирских не сједињених тривијалних школа у цесаро-краљевским наследним земљама, у Бечу 1776. илирски и њемачки наштампана у 2 дијела. (Ручная књига потребная магистромъ Иллирическихъ неунитскихъ малыхъ школъ. II части. Въ Виенѣ 1776.8)¹

IV. По ком се реду иде напред од нижијех учбених предмета ка вишим?

Овај је ред сам по себи јасан из горе наведеног реда споменутих учбених предмета, по коме је учење у I класи више теоретско, а у II више практично.

Прош. Д-р Д. Јакшић

¹ Ту је књигу написао *Тод. Јов. Јанковић*. — *Новаковић*, I. с. стр. 192. О књижевном и педагошком раду Теодора Јанковића де Миријево види: *Вороновъ А. Феодоръ Ивановичъ Янковичъ де Миріево или Народныя училища въ Россіи при Императрицѣ Екатеринѣ II-ой Спб. 1858.*

Теодор Јанковић од Миријева, први педагог српски

Теодор Јанковић, р. 1741. у Каменици † 22/5. 1814. у Русији, по свршетку латинских школа у Карловцима, што их је завео митрополит Павле Ненадовић, помоћу и трошком владике темишварског — потоњег Митрополита карловачког Вићентија Јовановића Видана, сврши у Бечу филозофске и правне науке.

Кад је царица Марија Терезија завела у Банату темишварском и српске школе, буде Јанковић постављен 1773. за директора грчко-неунитских (православних) школа у истом Банату.

Није нам намера да овде наводимо шта је све Јанковић као директор православних школа у Банату темишварском урадио и какве је заслуге на просветном пољу стекао — остављамо то млађима за нама; ми ћемо овде само да наведемо његова три капитална дела — штампана —, која да су се усвојила и да се по њима радило у истим школама, не бисмо имали у њима за цело време митрополисања Стевана Стратимировића, Станковића и Рајачића за учитеље разне мајсторе, црквењаке, нити би у њима дејствовао буквар, часловац и псалтир.

Пошто је царица Марија Терезија завела у Банату темишварском православне основне школе, настојало се онда да се за њих напишу и издаду и нужне књиге. Тако су биле написане и издане државним трошком 1774. катихизме, 1776. Аритметика.

Јанковић је прерадио и издао 1776. књигу *Ручнаја књиги* потребна магистром илирических неунитских малих школа ц. к. господарствима.

Част перваја.

А исте године и част вторују.

Прва је имала 253 стр. 8^о, а друга 319.

Осим тога је превео и издао 1774. *Руководство к чесности и правосији* т.ј. В малих училишчах славено-сербској јуности на чтение опредјеленаја книга.

И ове су три књиге издане државним трошком у штампарији Јосифа Курцбека у Бечу.

Руководство је изишло и 1798. у Будиму.

Све су ове три књиге биле написане и на црквено-славенском језику и на немачком.

Занимљив је предговор Јанковићев посвећен царици Марији Терезији у првој књизи.

У њему рече Јанковић:

„Государња, Государња.

Всевисочајшему престолу В. В. предстоит ручнаје книга магистром својству јазика илирическаго совершено сообразна. Високи дух В. В. произвел тоју в битие, и дал јеј вешчественија состави (Bestandtheile); матернееже попечение в распространении благополезних знаниј позвало мене содержание тоја илирическому слову согласним удјелати.

Указалосја уже времја оное, которое душевнаја дарованија узам невјежества соболезнованија оторгнути и во укрјепление благостојанија будущчих гражданов чиста поњатија јуности влијати имат.

Сие всештедрое илирическому народу оказаное благодјетелство В. В. дат мње право чувствованија благодарности полнаја родителеј, и невиних их дјетеј к ногам В. В. привести.

Кољ блажен ја време тогоже да жив, да перви из народа удостоилсја с благопријатноју жертвоју благодарнаго сердца нашего великољепному престолу Семилюбовјешија Государни предстати“.

Сиром Јанковић није слутио, а ни помислити могао, да ће његов род — српски народ одбацити и у заборав бацити његову муку — његова наведена дела, која се данас само по неким библиотекама могу наћи, и усвојити све до 1869. — а и доцније — једини буквар, часловац и псалтир за школске књиге!

Кад су изишле поменуте Јанковићеве књиге, српски се народ у митрополији карловачкој почео бунити, бојећи се уније, те је митрополит Мојсије Путник био принуђен да их изнесе пред *нарицаџелну митрополијску конзисџорију* — Апелаторију, да о њима изрече свој суд.

У патријарашкој се библиотеци налази записник њен од 1. септембра 1778. који је од влаге јако оштећен, у којој је седници решавано о Јанковићевом новом методу и његовим књигама, ког овде у целости наводимо.

Исти гласи:

Јединодесјатое сједјение Нарикаџелнаго Митрополијскаго конзисџориума в Карловије 1. Септџемврија 1778. держанаго.

Члонение воведение новаго о малих или тривиалних школах, и ондје предаватисја имущчих наука метода между народом јако новизма сумњенија на толико произвело, что и о промјење њекоеј в закоње и вјери исповједанија бојазн привносло сја.

Сија же бојазн узроковало, да от их Ц. К. В. учиненое материшкоє о јуност благочестија нашег попечения, како би она скоше, легше, способнее и полезнее без изнуренија многаго, досеље

требованого, времене обучатисја могла в дјејствие произвести опознило сја.

Сего ради
ти, ашче
ваниа бе
и толик
раду. Јако
ние и бојазн
ние полезное
отданију дјетеј
ку построити мошчи:
сјемо в Банатје Темишв
нареждени школ

Од влаге истроуло

или управитель Г. Теодор Јанковић от Миријева извјест о таком новом методу дати.

Котори не токмо сие от ц. к. в тојже Банат Темишварски посланого полномошчнаго комесара Јего Екселенции Господина Христифора Графа Ницки дозволение получил но и препоруку о сем предметје на Архиепископа Митрополита принесл.

Съедоватељне наложено јему днес известие о поминаемом методје зје положити.

Тјемже показал он в днешњем сједјении:

1. азбучнују дшчицу.
2. Ручнују књигу в двух частех.
3. Руководство к честности и правости на чтение во школах опредјеленују књигу.
4. Књижицу в нејже школскаја ученическаја правила.
5. Књигу за наставление в Аритметикје.

А занеже в ручној књизје о всјех јаже учителие или магистри учеником предавати и самих себе како управљати имут, обстоятељне содержатсја и на прочија преписанија књижици позивание бивает: прочитаватисја начала тајаже ручнаја књига.

Дванадесјайшое сједјение 3. септ. 1778.

Ради вчерашњаго дне надлежнаго и на днес отложено е чтение книг за школи меншија или тривијанија устроених 1. сего начатое дрес совершилосја.

При прочитании реченом познало сја, да ради разделенија писмен и срицанија многих слогов рјечей в књизје ручној опредјеленаго наставленија дјетем предварителное увједоление ниоткуд почерпсти можно; зато уговорен јест план здје прилежашичи, по коем Буквар

за школе мале устројитисја имат ручној књизи сообразен на славенском и влашком јазичје, обаче поособ штампатисја имушч.

А понеже в Ручној књизје 2. части раздјеление 3. Но 5. наредба јест магистром основанија вјери учеником сказовати, и в разумвлијати јеже в тожје части главје 8. §. 12. о катихизации налагаетсја, а в прибавлении сеја части глава 2. §. 1. и часи на тое определени сут: тјемже и занеже онај всевисочајшеју резолуцијеју под 6. априлом 1778. г. потверждени под митрополитством Архиепископа Павла Ненадовића во употреблении бивши катихизис Могилин, јако символическаја књига во вјерје положшим, непонятен јест, уговорено бист: онај исти од Синода 1774. признаниј, и во первом тиснении исправно шчампан јест, а по том љета 1776. во типографии Курцбековој изнаказнени, и за то по височајшеј Резолуции предречени отметнути, паки на ново обаче чистим славенским церковним јазиком, јешчеже особно славенски, особноже влашким јазиком на тип исдатсја по истином от Синода всевисочајшему двору поднешеном оригинальном сочинении, и тако во всјех епархиј школах воведетсја.

При сем обаче, зенеже во патентје

о школах
цесаро Краљев.
назначаетсја
бу, ашче би
било спос
в Наших школах
уговорени
надлежатељства
предметје извје
26. октоб. 1776. о помјан
тјем приложити
Римокатолици им
стри в Наших школах

Због влаге нечитко

би видјелосја, да они јако такови противу своего исповједанија дјетем науку вјери нашеја предајут. Но ашче би и то бити хотјело и могло, легко би увјерити се било да Нашего исповједанија људие не би ради видјети, да инаго благочестија магистри нашего закона дјети, нашеј вјерје обучајут, сљедоватељне не би родителие дјети у школу слали, а потом и всевисочајшее намјерение не би в дјејствие привелосја. Тјемже да бл за магистре само једино нашу јединовјерни употребилсја.

По језику школ. директор Јанковић увјерил, да књижица *Школскаја ученическаја правила* и на влашки језик преведена чрез темишварскују Администрацију в Ноем. или Дек. 1777. года, високославњеј Бохемској и Аустријској Канцеларији послано јест: просити тојеже Надлежателство да би из касе школ банатских илирических штампати дали.

Многаја к тому типографическаја погрешенија в књигах в начаље здје поднешених код Курцбека нашчампаних вползнувшаја да би при втором тиснени тјех настојанием и мјест означением в Ручној књизи 2. части глава 8. в ступлении положенаго апостолскаго исповеданија, поставилосја: Символ вјери.

Јакоже тривиалне школе наше сун главнаја вјетв нашего в ц. к. држави привилегиратаго исповједанија и вјери, тако и да бодрствовати јест, да и управителие тјех, јакоже и директори, ректори магистри јелико до чтенија книг, пјенија, катихизации и прочих церковних обрјад от Арх. Митрополитскаго, јако и епархиалних консисториум завјисели, и извјестија своја о школах онамо слали и совјета и наставленија от них искали, зане тако в Банатском о школах Регуламентје под 2. Ноем. 1776. §. 31. уреждено јест, да парох всјакаго мјесјаца, протопрезвитер всјакаго 3 мјесаца, а Епископ всјакаго года сам или јего Ексарх све школе обити имају.

А да би
всјех епархиах
пјении и катихизисје
нужно видјелосја
го двора испросит
во всјех епархиах
Ректори напутствовати

Због влаге
нечитко

своеју волеју ничто о сичевих школах или подложение не заводити, но вси руководства и согласија искати и примати за ниње од директора Јанковића, в будушчеже от онаго, јегоже митрополитски нарицателни Конзисториум означит.

В концеже уговорено всјем Епископом а чрез њих свему свештенству и народу огласити, како нови школски метод здје практически за доволно доказан, јако вјерје нашеј сходен, и ни в чем противен, но паче ради скорости, легкости науки полезан обрјелсја, тјемже и препоручити да би и сами настојали и трудилисја школи, гдје парохија и церков наша јест, заводити и магистри от ректоров на то искључение пристарати.

Мојсеј Путник с. р. Епископ Темишварски.
Јоан Рајић с. р. архимандрит Ковиљски.

Јосиф Јовановић шакабент с. р. Архим. Раковачки.
 Кирил Живковић с. р. протосинђел.
 Синесиј Радивојевић с. р. игуман Беочински.
 Јефтимие Котуровић с. р. игуман Кувеждински.
 Димитрије Георгијевић с. р. начални прота Карловачки.
 Марко от Сервијски с. п.
 Павле Ненадовић с. р. секретар.

Ова је седница одржана без присуства тадањег Митрополита Вићентија Јовановића Видака, а под председништвом Владике Путника.

Зашто није Митрополит Стратимитовић усвојио у српским школама метод Јанковићев, не знамо. А грдно је у томе погрешно и грдну штету просвети српској допринео.

Метод Јанковићев у много чему могао би се применити и данас, а особито би добро дошло нашим учитељима његово Руководство к честности и правости.

Да се преведе на српски и изда, тиме би се много већа корист српском народу учинила од многих и многих књига, што их нека наша учена друштва издају.

Д. Руварац

Неколико нових преписа Душанова законодавства

1. Рад над издавањем Душанова Законика

Год. 1828. објавио је Ђорђе Магарашевић у *Лейтопису Матице Српске* такозвани Раковачки Препис Душанова Законика.¹ Прошло је сто година; ближи се крају велики рад над ДЗ, над испитивањем текста и проучавањем садржине овог најзначајнијег споменика српске прошлости. Ипак можемо изнети нове податке о мало познатим и чак непознатим преписима Душанова законодавства.

Пре год. 1828., Душанов Законик био је познат само по једном, најгорем препису, који је отац српске историографије Јован Рајић наштампао г. 1795. у IV-ој свесци своје „Исторіе разныхъ Славян-

¹ Законикъ Стефана Душана отъ года 1349. Сербске Лѣтописи за год. 1828. Трошкомъ Матице Сербске. У Будиму. Година IV, частица трећа (14), стр. 44—62, и частица четврта (15), стр. 31—55.

скихъ народовъ“. Тај Текелијин препис из XVIII века припада оној групи рукописа који су у кварежу и у преради старог текста отишли најдаље.¹ С правом вели Ст. Новаковић: „Чудновато је како је суђено било да се баш по овом, овако рђавом, препису Душанов Законик најпре штампа и у свету позна!“² Заиста, одмах га је Енгел на немачки превео и у својој *Geschichte von Serbien* наштампао и употребио.³

Борђе Магарашевић имао је срећу да наиђе на један много бољи препис Душанова Законика „који се у Библиотеци Гимнасије Новосадске храни“. Био је преписан год. 1700. у манастиру Раковцу од јеромонаха Пахомија.⁴ Иако писан последње године XVII века, не припада оној споменутој групи доцнијих прерада ДЗ (представљеној Текелијиним и Раваничким рс.). Види се да је јер. Пахомије брижљиво преписивао један врло стар зборник, који је сачувао много старинских облика, који је сачувао и такав уникум, као одломак велике повеље Душанове о његову законодавном раду.⁵ Штампанјем Раковачког преписа учинио је оснивач Матичин велику услугу историјској науци.

Рад Магарашевићев на издању бољег преписа Душанова Законика у вези је с општим правцем, којим је Матичин Летопис пошао од првих година свог постанка. Имао је за циљ да буди свесну љубав према славној српској прошлости и према целом Словенству. У томе правцу везан је и за научнички рад Шафариков.

Од год. 1819. налази се Павле Јосиф Шафарик као професор гимназије у Новом Саду и истражује све споменике прошлости, нарочито рукописно благо Карловачке Патријаршије и фрушкогорских манастира. Сав је удубљен „in Serbobulgaricis, historicis, geographicis, litteraris“. Око год. 1828. сазре у Шафарика план једног великог издања — „*Monumenta Serbica*“ у три свеске. У прву свеску ушле би српске повеље, записи и Душанов Законик; у другу — Домен-

¹ Припадао је Сави Текелији, сад се налази у Библиотеци Матице Српске у Новом Саду. *J. Rajić* га је у IV св. *Jesiorie*, стр. 242—270, штампао с променама на руско-словенски начин. Поново га је издао како треба *Јован Борђевић* у *Сербском Лѣтопису*, књ. 99 (1859, I), стр. 1—51.

² *Св. Новаковић: Законик Свѣфана Душана цара српског*. У Београду 1898, стр. LXXXI.

³ *J. Chr. v. Engel: Geschichte von Serwien und Bosnien*, Halle 1801, S. 293—310.

⁴ Понекад се у науци Раковачки препис погрешно датира год. 1701 и 1702. Међутим у запису на листу 53v стоји тачно: вь лѣто ЗСѠ. 1700.:., дакле преписан је између 1 септембра и 31 децембра год. 1700.

⁵ На л. 75—78, шт. од *Магарашевића* у *Сербском Лѣт.* 15, стр. 46—53. Шафарик је погрешно држао ову повељу за „покајнички глас Душанов из царства мртвих“. *Šafarik, Gesch. der. Slav. Litter III*, 225.

тијанови животи Св. Симеуна и Св. Саве; у трећу — родослови и летописи.¹

Крајем год. 1829. добио је Шафарик обећање да ће Руска Академија Наука наштампати ова „Monumenta Serbica“. Ипак није отишао у Русију, остаје у Новом Саду. Год. 1832. обраћа се кнезу Милошу, моли га да му прибави препис Жичке повеље за ову збирку српских споменика.

Том приликом нуди Шафарик кн. Милоша да се прими за „верховног великодушног Покровитеља“ тог издања које „ће единый источникъ Сербске исторіе быти и къ украшенію сербскогъ имене много принети“.²

Одласком у Праг год. 1833. јављају се у Шафарика нови планови: на првом месту „Словенске старине“, затим ново издање „Историје јужнословенске књижевности“. Ипак не оставља и рад над зборником српских споменика. Види се да је собом понео неколико рукописа и преписа Душанова Законика. Није имао средстава ни времена да их сам објави. Онда је послао у Варшаву познатом историчару словенских права В. А. Мађејовском препис Д. З. по Новосадском (то зн. Раковачком) Зборнику с немачким преводом, својим примедбама и варијантама по препису г. 1390. (Ходошком). Овом грађом послужио је Мађејовски свог друга проф. Андрију Кухарског, који је год. 1838. издао зборник „Antiquissima Monumenta Juris Slovenici“. Ту је наштампан и Душанов Законик са преводом и примедбама Шафариковим.³ На тај начин постала су позната широм научног света већ два преписа ДЗ — Раковачки и Ходошки. Остале је преписе Шафарик чувао за свој зборник, који је већ добио много шири наслов „Monumenta Illyrica“. Г. 1839. спремљен је Шафарик да тај зборник штампа: ту би била на првом месту Diplomata (280 повеља), на другом Inscriptiones (32 натписа), на трећем Leges Serbicae seculares (текстови Душанова Законика), итд.⁴

¹ В. А. Францевъ: *Monumenta Illirica* П. Ј. Шафарика. Проектъ югославянскаго дипломатарія, Прага Чешская. 1919, стр. 5—6.

² Писма Шафарикова кн. Милошу 8 јуна и 8 августа 1832, у Држ. Арх. у Београду шт. од В. А. Францева, о. с. стр. 29 и 31.

³ *Najdawniejsze pomniki prawodawstwa slowiánskiego wydal Andrzej Kucharski, magister nauk i sztuk pieknych, professor etc. Warszawa 1838.* Ту је на стр. 93—163 наштампан „Законикъ Сръбскыи Цара Стефана Душана Сильнаго 1349 и 1354“ по Раков. (ћирилицом и латиницом), на стр. 162-170 — варијанти из Ходошког рс., на стр. 171-211 — немачки превод Шафариков, на стр. 212-226 — Шафарикове примедбе (немачки).

⁴ *Monumenta Illyrica seu Slavorum gentis universas Illyrici sensu latissimo sumti provincias ... incolentis lectissima omnis aevi et generis literaria documenta idiomate patrio et litteris cyrillicis consignata. Collegit et edidit P. J. Schafarik. Loco MS in privatissimum editoris usum, Pragae MDCCCXXXIX.*

Ипак само год. 1851. помоћу Српског Ученог Друштва оствари Шафарик један део својих планова. Издао је у скромном обиму, као Probeheft, своје „Рамátку“. Ту је ушао и Душанов Законик по Ходошком Зборнику, попуњен члановима из Раковачког. Текст ДЗ штампан је без сваких коментара, само у предговору Шафарик покушава да распореди све познате преписе ДЗ по реценсијама.

Дакле, цео рад Шафариков над ДЗ ограничио се на штампање Ходошког (и прештампавање Раковачког) текста.¹ Год. 1856. изда Фр. Миклошић поново Ходошко-Раковачки текст из Шафарикових Рамátку, додавши му латински превод и коментар².

Међутим, време је показало да има још значајних преписа ДЗ. Год. 1845. донесе руски научник Виктор Ив. Григорович из свог путовања по Балкану два стара рукописа: драгоцен Струшки Фрагмент и т. зв. Атонски Зборник,³ саопшти и неке податке о Хиландарском Зборнику. Исто и Ник. Ив. Надеждин поврати се с пута по Румунији с једним преписом ДЗ.⁴ Ипак сви ови преписи доста дуго нису били обелодањени.

Год. 1862. учитељ и књижевник Никола Мусулин донео је у Београд из Призрена врло важан зборник који је сачувао највише чланова ДЗ.⁵ Год. 1870. наштампао је млади Ст. Новаковић овај текст, али у једном промашеном издању, јер је „наумио да чланке доведе у лођички ред“.⁶ Међутим још раније је Вл. Ив. Ламански за време свог боравка у Београду начинио тачан препис Призренског Зборника и њиме послужио свог ученика Ф. Ф. Зигеља. Год. 1872. изашла је у Петрограду Зигељева расправа о ДЗ, којој је додат и тачан текст ДЗ по Призренском рс.⁷ Исте године, Валтазар

¹ У Нар. Музеју у Прагу налазе се 4 рукописа ДЗ, које је Шафарик однео собом из Н. Сада: 1) Ходошки (из ман. Ходоша у Арадском окр.), писан по мишљењу Шаф. г. 1390, 2) Шишатовачки (из ман. Шишатовца), писан г. 1541 на Св. Гори, 3) Раванички (из ман. Врдника?) који је крајем XVII в. припадао Раваници и 4) Раковачки (из библиотеке новосадске гимназије) писан г. 1700 у Раковцу.

² *Lex Stephani Dušani*, Wien 1856.

³ Шафарик спомиње их као Казански први и други. *Ramatky. Okázky občanského pís.* стр. III.

⁴ Спомиње га Шафарик на истом месту. Ово је тзв. Бистрички, из ман. Бистрице у Влашкој. У својем писму Шафарику 15 нов. 1848 послао му је В. И. Григорович подробен опис тих старих рукописа, в. *Korespondence P. J. Šafarika, vydal V. A. Francev. V Praze 1927. I, 1, стр. 263—265.*

⁵ Био је сачуван у породици попа Симе у с. Дворанима око Призрена. Љ. Сшојановић ставља га у XVI век. *Каталог рукописа Нар. Библиотеке.* IV, стр. 193.

⁶ *Законик Стефана Душана цара српског, 1349 и 1354.* Издао и објаснио Сшојан Новаковић. У Београду у Држ. Штампарији 1870.

⁷ *Законникъ Стефана Душана. Сочиненіе Ѡ. Зигеля, Івыпускъ. СПБ. 1870.* Прил. стр. 8—115 текст Призр. рс. (са примедбама и руским преводом en regard).

Богишић у своме библиографском нацрту старих правних споменика даје већ податке о неких 13 преписа ДЗ, али не пружа нам нових текстова.¹

Темељни рад над текстовима ДЗ остварен је г. 1888. у огромном делу Тим. Дм. Флоринског „Споменици законодавног рада Душанова“. Флорински је прегледао све преписе ДЗ у Москви, у Прагу, Загребу, Београду, Ср. Карловцима, Н. Саду и Софији. Прочио је лично 16 рукописа. Наштампао је по први пут такве важне текстове, као Струшки, Атонски, Раванички и Софијски; упоредио је с њима варијанте из свих осталих рукописа.²

Темељит рад Флоринског дао је могућност Ст. Новаковићу да после десет година пружи нам готов дефинитиван основни текст ДЗ са свим варијантима.³ Новаковић није лично имао много оригинала при руци, али послужио се објављеним и неким још необјављеним копијама.⁴ Утврдио је класификацију рукописа ДЗ, одвојио је 8 рукописа старије редакције од новије редакције, постале у XVII веку. После расправâ Флоринског и Новаковића, изгледало је да је рад над текстом ДЗ завршен. Ипак, још су могућа нека открића у овом правцу, која у осталом не мењају много већ утврђен текст ДЗ.

2. Хиландарски рукопис

Кад год је говор о ДЗ, спомиње се (још од г. 1851.) и рукопис који је некад видео у Хиландару В. И. Григорович⁵ и у својим белешкама с пута споменуо као „скраћени Номоканон и на крају непотпун ДЗ.“ Поводом овог рукописа вели Ст. Новаковић: „Чудновато је да се у Хиландару за тај препис више не зна и да се некуда без трага изгубио. О њему не говори ништа ни један од новијих походаца нити су што за њ сазнали Љ. Ковачевић и епископ Димитрије, који су дуже време претресали хиландарску књиж-

¹ *Pisani zakoni na Slovenskom Jugu. Bibliografski nacrt D-ra V. Bogišića. I. U Zagrebu 1872, str. 33—39.*

² Памятники законодательной дѣятельности Душана цара Сербовъ и Грековъ — Изслѣдованіе Тимофея Флоринскаго, Кіевъ 1888; в. приказ М. Вукићевића у *Просв. Гласнику* 1892, стр. 56 и 799.

³ Законик Стефана Душана цара српског 1349 и 1354, наново издао и објаснио *Сшојан Новаковић*. У Београду 1898.

⁴ Из старије редакције служио се само оригиналом Призренског и преписима Бистричког (који му је препис послао Флорински) и Студеничког (од митроп. Хаџи Косановића).

⁵ В. И. Григоровичъ: *Очеркъ путешествія по Европейской Турціи*. 2-е изд. Москва. 1877. На основи Григоровићева описа спомињу Хиландарски Рукопис П. Шафарик, *Рамátку, Okázку* стр. III, *Богишић, Pisani Zakoni*, 36, *Флорински, Памјатници*, 261—263 и *Новаковић, Зак. LXXIII—LXXIV*.

ницу, нити га на послетку помиње најновији опис и списак Саве Хиландарца (у *Věstniku Kr. Češke Spol. Nauk*, 1896.)¹

Ипак, када смо на Ускрс год. 1925. дошли на кратко време на Св. Гору, имали смо срећу да првог дана пронађемо овај изгубљени рукопис, да га затим препишемо и упоредимо са другим рецензијама.

Ово је зборник писан рукописом XV века на хартији, у повезу, има 119 листова in 8°, звршетак недостаје.

На л. 1—3^v налази се наслов (црвеним маст.): „Съи закон'ныхъ благочъстиваго и христороубимаго господина цара Стефана“, одмах после тога долази преглед садржине Скраћене Синтагме² Матије Властара;

на л. 3^v—101— текст Скр. Синтагме М. Властара;

л. 101^v—103^v— скраћена Правила Св. Јована Посника;

л. 103^v—107^v— Цара Јустинијана Закон;

л. 107^v—118^v— Закон благовѣрнаго цара Стефана (без завршетка);

л. 119—119^v један лист из неког католичког пенитенцијала, писан готским рукописом XIV—XV в., очевидно погрешно увезан.³

Дакле, оно што је Григоровић назвао „Скраћеним Номоканоном“ у ствари је позната Скраћена Синтагма Матије Властара. Већ је Флорински обратио пажњу на то, што се Скраћена Синтагма не налази у грчким зборницима, што је она самосталан српски рад и што се она у старијим зборницима јавља испред З. Јуст. и ДЗ.⁴ Из тога изводио је он закључак да је ДЗ у ствари трећи део једног великог зборника византијско-српског права, чији први и други део сачињавају Скраћена Синтагма и Закон Јустинијана.⁵ Утисак од Хиландарског Зборника иде у прилог том мишљењу. Скраћена Синтагма долази сасвим у истом облику као и у другим преписима.

¹ *Св. Новаковић: Зак. Св. Душ. LXXIV*. Исто вели и архим. Леонид у свом опису Хиландарске књижнице: „Кад сам први пут прегледао хиландарску књижницу 1866 год., нисам нашао у њој рукописе споменуте Григоровичом, на име: а) Скраћени Номоканон са Закоником цара Стефана Душана при крају; б) житије Св. Панкратија на пергамену... Куда се подевали ови скупочени рукописи, нису ми могли казати (ни год. 1868)“. *Леонид, Славено-српске књижнице на Св. Гори Аџонској у ман. Хиландару и Св. Павлу, Гласник, XLIV (1877), стр. 252.*

² Почине од речи... *qui auc(torita)tem simil(iter) et potestatem h(ab)eat absoluendi. Nec uenerabilis mo(ve)rit dignitate sac(er) dotij...*

³ Тако је у Атонском, Бистричком, Ходошком, Шишатовачком, Призренском и Раковачком Зборнику.

⁴ *Флоринскии, њав. д. 275—282.*

⁵ Исто у Бистричком, Ходошком, Шишатовачком и Атонском Зборнику.

После прегледа садржине (на л. 3^v) долази значајна напомена: „По сих напрѣд ици законъ благовѣрнаго и христоролюбиваго цара Иоустиніана, и закон благовѣрнаго цара Стефана“. Дакле СС, ЗЈ и ЗД схваћени су од писца као једна целина.¹ Имају само један преглед садржаја — Синтагмин, јер Синтагма, иако скраћена за потребе царског суда, заузима $\frac{4}{5}$ целог зборника. Оно што се не нађе у СС, треба читалац (или судија?) да тражи у ЗЈ и у ДЗ.

Од нарочита је значаја наслов на челу Зборника, испред прегледа садржаја. Читав Зборник (и Синтагма и ЗЈ и ДЗ) сматра се за *Законик благозерног цара Сѣфана*. Ово је озбиљан доказ у корист мишљења да је и скраћивање Синтагма извршено по наредби Душановој пред сабор год. 1349.

Досад, била је већ позната слична забелешка из Раковачког преписа, коју је објавио Флорински². Пошто се она налазила само у једном препису из г. 1700. нису јој много поклонили пажње.³ Хиландарски наслов потпуно се слаже са овом белешком и изгледа да је из XV века. Тај наслов мора да се заснива на доброј традицији. Познато нам је да су светогорски старци играли важну улогу на законодавном сабору год. 1349.⁴ Хиландарци могли су да се

¹ Ово се види и из тога што су сва три законика писана *in continuo*, без сваког размака између њих. Нпр. ЗЈ почиње на истој страни 103^v, где је завршетак Синтагме; и ДЗ почиње на крају стране 107^v одмах после ЗЈ, не са нове стране 108.

² „Си законикъ или правило светых апостољ по оуставу црѣквномоу и прѣданію светых отъць и судѣ градскихъ състављени и оутврждени благочѣстивимъ и христоролюбивимъ и самодрѣжавнимъ царемъ Срѣбскимъ и Блгарскимъ и Поморию и Грѣчскою землею синомъ светого благовѣрнаго христоролюбиваго крама Дечанскаго Стефана третіаго Оуроша“. л. Флоринскій, нав. д. 244 и 289.

³ „Сабравшу же царству збор въ славномъ градѣ Скопи... съ митрополити и епископи и игумни и съ частними пустинножители и съ всѣми властели Срѣбскими и Грѣчкими“ — сабор г. 1349 А. Соловјев, *Од. Спом.* стр. 150—151. „Собравшоу царству ми зѣбор на Кроупищихъ с прѣосв. патриархомъ кирѣ-Савомъ, и с митрополити и съ епископи, и съ игоумени и съ всѣми пустинножители Светие Гори Аѣона, и с всѣми властели Срѣпскими и Грѣчкими“ сабор г. 1355. А. Соловјев, у *Гласнику Скопског Научног Др.* књ. II (1926), стр. 26 и 31.

⁴ В. И. Григорович је нетачно побележио наслове Хиландарског ДЗ, којих је навео само 45; стога су све комбинације Флоринског (нав. д. 263) а Новаковића (Зак. Д. LXXIII) о Хиланд. ДЗ нетачне. У ствари Хил. ДЗ има 59 наслова (црвеним маст.): „о христіанствѣ, о духовномъ длѣгу, о духовницѣ, о судѣ, о епископѣхъ, о игуменѣхъ, о калогерѣхъ, о еретицѣхъ, кои телѣса мрѣтвыхъ жегуотѣ, о црковныхъ людехъ, о поповѣхъ, о людехъ црковныхъ, и еше о игуменехъ, о хрисовулехъ, о властелѣхъ оумѣршихъ, о п'сости, о насилѣваніи, о невѣрѣ, о злѣбѣ, о прѣни, о кефалиахъ, о сиротахъ, о прѣни суда, о отроцѣхъ и нерѣпсѣхъ, о законуу, о сѣбороу себровоу, о паши, за цѣпашоу, за пот'коу, о прѣни соуда, о мегюхъ, за мегге селскые, о планинахъ, о Власѣхъ и Арбанасѣхъ, о бабун'скои речи, о оубиствѣ, о емствѣ, о позванію, о залогахъ, о прѣни, о познаніи лица, о провожденіи чловѣка, о оубиствѣ, о псости, о оубиствѣ, о скоубѣжи, о запаленіи, о наездѣ, о оузданіи, о судѣ, о позиваніи, о книгахъ царевѣхъ, за отѣои, о изданіи, о соудіахъ, о соузніехъ, о людехъ властел'скихъ, о обрѣтели, о трѣгоу, о приселицахъ“.

добро сећају који су законски зборници промулгирани од цара Стефана.

У Хиландарском Зборнику СС и ЗЈ јављају се у истом облику, као што и у зборницима описаним од Флоринског. Д. Законик нема, на жалост, завршетка, прекида се на члану о приселицах (чл. 125 изд. Новак.). Оно што је од ДЗ сачувано, подудара се потпуно са Ходошким Преписом.

Исти је распоред чланова, исти наслови испред појединих чланова; исти су чланови испуштени (ако упоредимо са Струшко-Призренском рецензијом). Постоје само незнатне стилистичке разлике, у правопису и распореду појединих речи. У тим разликама Хиландарски Препис ДЗ удаљава се од Ходошке версије и приближује се версији Атонској и Струшкој (најближој оригиналу). Облици појединих речи писани су више на народни начин и нису сви дотерани на црквено-словенски, као што је изведено у Ходошкоме по правилима Константина Филозофа.¹ Ово је доказ да је изворни зборник, с којег је у XV веку преписан Хиландарски рукопис, припадао вероватно XIV веку и био је близак Душанову добу, кад се писало више народним језиком него у XV-ом, после рада Ресавске школе.

3. Барањски Зборник

Родољубиви Г. Јован Вујић скупио је у Сенти једну изванредно лепу збирку српских старина, читав музеј, који могао би да чини част престоници. Између рукописног блага ове збирке налази се и једна аутентична повеља Душанова, писана г. 1348. грчки,² и један, скоро непознат у науци, примерак Душанова законодавства.³

Овај примерак ДЗ био је пронађен г. 1912. у једној сеоској црквици у Барањи од пок. Д-ра Бошка Петровића који га је и описао између других рукописа у књизи „Из старе српске књижевности“.⁴ Оно што је Д-р Б. Петровић написао, остало је незапажено од исто-

¹ Нпр. у чл. 95 Хил. има (као и Стр. и Ат.): да се тѣзи оубіе и обѣси, док у Ход: оубіетѣ и обѣситѣ; у чл 105 Хил. (као и Ат.): кѣда нѣстѣ моужа дома, док у Ход: моужа ее вѣ домоу; у чл. 89 Хил. има завршну реченицу (као и у Стр. Ат.): ере он'зи позвавѣ дома седит, која фали у Ходошком.

² Ово је повеља ман. Ликусаци у Тесалији, објављена од Св. Новаковића у *Зак. Спом.*, 791—793.

³ Уважени г. проф. Тихомир Р. Ђорђевић скренуо је моју пажњу на тај примерак: онда сам отишао у Сенту да га прегледам.

⁴ Д-р Бошко Петровић: *Из старе српске књижевности*. Ср. Карловци, 1913. Барањски Зборник стр. 41—73.

ричара права.¹ Међутим, рукопис заслужује да буде познат и у Војводини и по целој држави.

Зборник је писан на хартији у осмини; у старом је кожном повезу. Недостају му многи листови, што се може избројати по сигнатурама на дну сваког кватерниона (недостају 7 листова на почетку, по један или два листа из многих кватерниона, најзад и последњи листови). Сад има 231 лист, док је њих морало бити најмање 256.² По воденим знаковима на хартији спада у год. 1480—1490.³

Садржина је зборника оваква:

на сад. л. 1-116^v налази се Скраћена Синтагма Матије Властара (без 7 почетних листова);

на л. 117-120 — скраћена Правила Св. Јована Посника;

на л. 120-125 — Законик цара Јустинијана;

на л. 125-152 — Закон благоверног цара Стефана;

л. 152-празан је; на њему налази се само белешка истим рукописом, црвеним мастилом: „сїе напрѣд ѡбрѣтохѡм, послѣжде въ дроугѡм коматоу кнѣгы“.

на л. 153 — „Устављеније светих отаца о житији всего лета, изложено вкратце“, и друга црквена правила (описана подробно од Д-ра Б. Петровића, нав. д. стр. 47-53).

Из записа на стр. 152. несумњиво је да је преписивач крајем XV века скупио у свој зборник грађу из две књиге — у једној нашао је Скраћену Синтагму (са скр. Правилима Јована Посника), Закон Јустинијана и Душанов Законик као једну целину, преписао их редом *in continuo* (без сваког размака између појединих законика), зауставио се на крају ДЗ и савесно забележио на празној страни да оно што долази после ДЗ, пронађено је у другом, „комаду“, у другој књизи.

Нажалост, писац није нигде забележио своје име, и тешко је казати где је извршен препис и како је доспео у Барању.⁴

¹ Изазвало је само оштру оцену прот. Дим. Руварца у Бранкову Колу XI (1913), стр. 338—351, која се у осталом не осврће на опис ДЗ од Б. Петровића.

² Д-р Б. Петровић је погрешно израчунао да Зборник има 205 листи (нав. д. 42).

³ Само један водени знак кроз цео зборник приказује не „круну са крстом“, како вели Б. Петровић (н. д. 43), него папинску тијару. Ово је познат знак талијанске хартије, који налазимо у сасвим сличном облику на хартији г. 1479, 1495, 1499, — Н. П. Лихачев: Палеографическое значеніе водяныхъ знаковъ, СПб. 1908. т. II, стр. 374. Сасвим је погрешан закључак Д-ра Б. Петровића да тај знак сведочи „да је зборник писан још у независној Србији!“ (стр. 46). Србија није никад правила своју хартију, него се служила талијанском.

⁴ На л. 152^v налази се још запис руком XVII в.: Преосвещенѣйшему Гдну Гдну Викентию Јоановичу православнѣмъ видокъ (?) темешварски Липовски Логошки На многая лѣта, многая лѣта На многая лѣта; на л. 231 румунски текст ћирилицом писан.

Правопис није једноставан. Иако се писац трудио да пише по правилима Константина Философа, ипак је на много места (и у Скр. С. и у ЗЈ и у ДЗ, и у другом делу зборника) задржао особине правописа XIV века. Н. пр. доста често пише њ у 2 под. множ. и служи се наставком: и ѿ не ѿ. ¹ Из овог можемо закључити да је преписивач из краја XV века имао пред собом два зборника, оба из XIV века (од којих је један већ у XIV веку обухватао и Скр. Синтагму, и ЗЈ и ДЗ заједно).

Ова је чињеница врло важна, јер и она иде у прилог мишљењу Флоринског да је скраћивања Синтагме извршено у доба Душаново. ²

Скраћена Синтагма у Барањском Зборнику долази у истом облику као и у свим старијим преписима Душанова законодавства. Пошто њој недостају првих седам листи, не знамо да ли је она имала исти наслов као и Хиландарски Зборник и исту напомену о вези садржине СС, ЗЈ и ДЗ као и остали зборници. ³

И Законик Јустинијана сасвим је сличан тексту, познатом из других зборника, чак је на једном месту исправнији. ⁴ Душанов Законик броји у Барањском Зборнику 176 чланова. Најближи је по распореду чланова, по насловима и по тексту Бистричкоме Препису (из прве пол. XV века). Ако упоредимо ова два преписа са Струшко-Призренском версијом (најближом оригиналу ДЗ), видимо да су оба она у многоне ближа овој старијој версији, него Атонској. ⁵ Барањски текст ДЗ спада по нашем мишљењу у ону групу постепених улепшавања ДЗ, која чини прелаз од најстарије версије ка Атонској редакцији. Архетип Барањске версије могао је, по нашем мишљењу, да постане још у Душаново доба, у сваком случају у XIV веку.

Из свега изложеног види се да је Барањски Зборник један важан примерак Душанова законодавства, која припада редакцији и којим се сад (нарочито после губитка Призренског) можемо поно-

¹ О правопису зборника подробно расправља Б. Петровић, нав. д. стр. 42—46.

² Сш. Новаковић изнео је хипотезу да је скраћивање Синтагме извршено за време деспота Стефана (Зак. Душ. стр. ХСVI—СХХ и изд. Синтагмай. стр. ХХХIV—ХХХVI). Ако би заиста у то време била извршена ревизија ДЗ и скраћивање Синтагме, рад Ресавске школе осетио би се најпре у правопису. Скраћена Синтагма морала би да буде писана по свим правилима Константина Филозофа.

³ Штампана по Ходошк. Преп. од Флоринског, Памятники, Приложеніе.

⁴ Аще свѣдѣтели мнози свѣдокують за едину вещь и не свѣдокують вси еднако, да не вѣрують се. Уц. текст Ходошк. шт. од Флоринског. Прилож. чл. 6.

⁵ Напр. Бистр. и Барањски нису сместили чл. 78, 91, 103, 104 ДЗ после чл. 66 (о прѣни суда), као што то чини Атонски, него су их оставили на првобитним местима. У Барањском Препису налази се чл. 130 ДЗ, који недостаје у Атонском и налази се у Стр.—Призр.

сити као најстаријим рукописом Душанова Законика у читавој краљевини СХС.¹

4. Студенички зборник

Покојни Ст. Новаковић послужио се у свом издању Душанова Законика и варијантима из Студеничког Зборника, који се г. 1872. налазио код златара Јована Јошиловића у Сарајеву. И сад је својина Г. Миће Јошиловића, златара у старој чаршији сарајевској, који га радо показује, али не даје ником ништа да препише из зборника. Ст. Новаковић је доста подробно описао зборник по подацима које му је био послао митрополит Хаџи-Сава Косановић.² Томе опису можемо додати само неколико речи. Изгледа нам да је зборник писан у XVII веку и да је састављен најмање из две разне књиге (које је ујединио преписивач или књиговезац). У првом делу (на л. 1—202) налазе се разне богоугодне приче.³ У другом делу на л. 202—266 Скраћена Синтагма Властарева, (много листова недостаје), на л. 267—273 одломци Душанова Законика (без почетка и завршетка, свега 61 члан у великом нeredу). Чланови ДЗ ређају се овако: чл. 12; 14—18; 29—31; 20, 21; 32, 33; 50—53; 102, 104, 107, 108; 112, 113; 118, 120—122; 132, 134, 138, 140, 143—147, 151; 54, 55; 65, 66, 69, 71, 73—77; 79, 80; 152—154; 159, 161, 162, 165, 166; 174, 180, 173.

Видимо да је преписивач имао већ пред собом један оригинал у рђавом стању, с испретураним листовима, и да је вероватно и сам поједине чланке ДЗ испуштао. Ипак је тај текст ДЗ важан, јер из варијаната које је објавио Ст. Новаковић види се да он има понекад више сличности са Струшко-Призренском, а понекад и с усамљеном Раковачком версијом. Иако у рђавом стању и много млађи од Барањског Зборника, требао би и Студенички Зборник да се детаљно проучи, да постане приступачан научном истраживању. Важно је што се и ту, као у свим преписима старије редакције, Душанов Законик налази после Скраћене Синтагме Властареве.

¹ Призренски рукопис (који је по мишљ. Ст. Новаковића писан у XV в., по мишљењу Љ. Стојановића у XVI в.) пропао је из Беогр. Нар. Библ. за време Рата. Од осталих рукописа старије редакције налазе се у Прагу — Ходошки, Шинатовачки и Раковачки, у Москви — Струшки, Бистрички и Атонски, на Св. Гори — Хиландарски, у Сарајеву — Студенички (из XVII в.). Позној редакцији (преради XVII в.) припадају рукописи: Текелијин, Стратимировићев и Ковиљски (у Н. Саду), Загребачки, Карловачки, Борђошки (у Сомбору) и Београдски (у Б. Нар. Библ. бр. 512).

² в. *Св. Новаковић: Зак. Душана*, стр. LXX—LXXII. Новаковић дао је овоме зборнику име Студеничког, јер из записа на последњем листу види се да је зборник некад припадао „великој цркви Студеници“.

³ Побројане од *Св. Новаковића*, нав. д. LXX.

5. Грбаљски зборник

Једне лепе јесени обишли смо пешке старо Српско Приморје, Боку Которску и Грбаљ. Тражили смо, између осталог, неке податке о интересантном Грбаљском Статуту, посталом тобоже г. 1427. и објављеном од Вука Врчевића.¹ Нисмо нашли никаквих трагова оног статута, али зато наишли смо на једну званичну књигу привилегија Грбаљске жупе, писану руком Антуна Батута, канцелара Грбаљске жупе, око г. 1765.²

Ово је зборник на хартији у осмини, на 80 листова, у меком повезу.³ Садржај је његов овакав:

л. 1—2 — празни;

I. л. 3—23 — „Копиа извађена из Либра од Бревелећах от Комуниади Гербалске кое се находе у руке главарах од исте Комуниади“;

л. 24—25 — празни;

II. л. 26—42 — *Copia tratta dal libro Privileggj della Comunitâ di Zuppa, esistenti nelle mani delli Capi di medema Comunitâ.*

л. 43—45 — празни;

III. л. 46—53^v — Благочастиваго и христолюбиваго Цара Великаго Костантина Юстиниана са патриархом и велмужи Царства Закон Поставлен.

IV. л. 54—63 — Благовернаго и Христолюбиваго Македонскога цара Стефана законъ поставлени ва летъ SwHЗ = индиктиюн В — ва Празникъ Вазнесения Господниа м(есе)ца маиа ка : дань.

л. 63^v—80 — празни.

Оно што се налази у одељку I и II, то су „дукали“, повеље млетачких дуждева о повластицама аутономне Грбаљске жупе од 23. јула 1647 до 1. фебруара 1765. (у српском преводу и у талијанском тексту).

У одељку III имамо „Законик Јустинијана“ у проширеној редакцији, у преради посталој у XVII веку.

Напокон у одељку IV долази Душанов Законик исто у редакцији XVII века (познатој из Раваничког, Текелијиног и др. преписа

¹ *Vuk Vrčević* и *Pravdoposi*, Zadar 1851, br. 25—27; прешт. од *Св. Новаковића*, *Зап. Спом.* 103—116.

² То се види из Записа на л. 26v: Antonio Battutta, Canc. della Comunitâ di Zuppa ho copiato e tradotto; он је дакле, превео млетачке повластице на српски.

³ Налази се сад у Богишићевој библиотеци у Цавтату. Изгледа нам да је то „Љубишин препис ДЗ“, о којем је В. Богишић г. 1872 напоменуо да се један препис ДЗ налази код Ст. М. Љубише у Будви (*Pisani Zakoni*, str. 38, уп. *Новаковић*, *Зак. Душ.* LXXXIV). Будва је Грбљу најближа. Можда је после смрти Љубишине Богишић овај Зборник добио и није успео да га објави.

и посталој вероватно у доба патриарха Пајсија). Главна је карактеристика ове редакције XVII века у томе, што је из зборникâ Душанова Законодавства испала Скраћена Синтагма као самостални део. Остају само Законик Јустинијана и Законик Душана (оба у скраћеном и прерађеном облику). Али главна је грађа Синтагме ипак сачувана и подељена између ЗЈ и ДЗ. На тај начин постаје т.-зв. „проширена редакција ЗЈ“ и „Раваничка редакција ДЗ“.

У Грбаљском препису видимо једну нову версију ове редакције XVII века. И ЗЈ и ДЗ знатно су скраћени према Раваничком Зборнику. Н. пр. из ДЗ изостављено је 50 чланова, остало их је само 101. Ипак је све најважније сачувано, а, што је главно, долазе и неки чланови којих нема у Раваничким Препису.¹ Долазе и неки поједини изрази који су ближи старијим версијама, не Раваничкој. Ово значи да је Грбаљски Зборник преписан (и скраћен) по једном архетипу XVII века, старијем од Раваничког. Та чињеница даје значај Грбаљскоме Зборнику. Још је значајније што се ту ДЗ јавља уписан у званичну књигу једне автономне приморске општине под млетачком влашћу. Видимо да се традиција Душанова законодавства држи у аутономним областима до краја XVIII века, да је кроз Црну Гору допрла и до Далмације. Видимо да преписивање ДЗ у познијим вековима није само калуђерски посао без везе са стварним правним животом, него да се традиција ДЗ одржавала и у световним круговима, и да се покушавало чак и у XVIII веку да се по ДЗ суди.

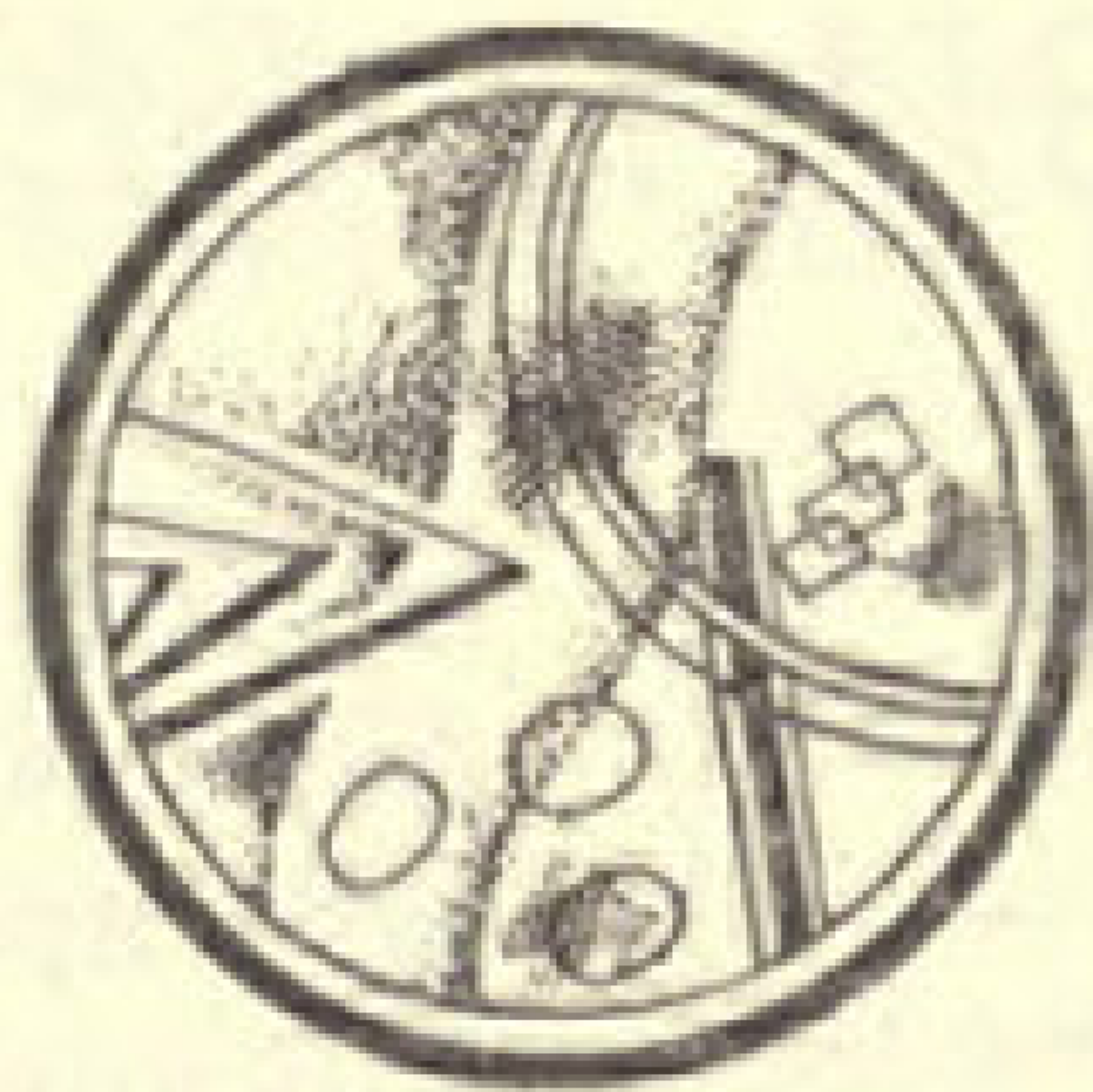
Ова чињеница баца нову светлост на постанак темељне прераде Душанова законодавства у XVII веку, представљене Раваничким и Грбаљским Преписима. Врло је вероватно мишљење Новаковићево, да је ова прерада постала у време књижевног рада патријарха Пајсија г. 1614—1648.² Ова редакција, обележена брисањем великог дела византијских одредаба Синтагме, скраћивањем садржаја ДЗ и ЗЈ, изгледа као прилагођавање сложеног Душанова законодавства примитивнијем животу XVII века. Могла је постати не само из књижевних побуда, да оживи успомену на сјај Душанова царства, него и из практичних побуда. Православна црква имала је један део суђења у својим рукама. Осим тога, било је и под турском управом неколико аутономних, повлашћених области и кнежинâ, као

¹ У Грбаљском Препису налазимо чл. 30, 75, 135, 137, 138, 149, 154 ДЗ (по изд. Новаковића) који недостају у Раваничком Препису, али који сви долазе на истим местима у Атонском Препису.

² Сп. Новаковић: *Зак. Душ.* стр. CXLVI и сл.

н пр. Крајина и Кључ,¹ Црна Гора² и Грбаљ (до 1647). Највероватније су српски обр-кнезови и кметови највише судили по обичајном праву³, ипак проналазак Грбаљског Зборника показује да се једна аутономна жупа знала служити и старим писаним правом великог српског законодавца.

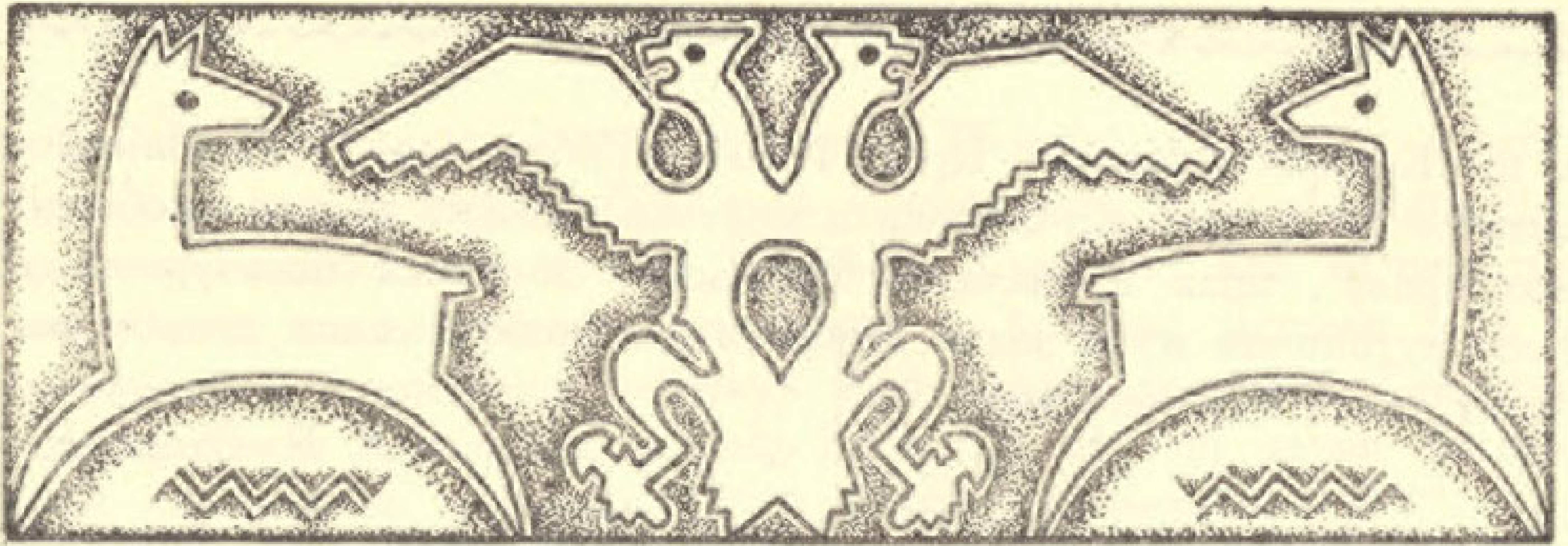
А. В. Соловјев

¹ Сп. Новаковић: *Турско царство пред српски усџанак*, 203—205; *Вуков Рјечник*, стр. 289, под кнез.

² Сп. Новаковић, стр. 205—217.

³ Т. Борђевић: *Кнежине у Србији* (Наш народни живот Б. 1923; изд. Српске Књиж. Задруге) стр. 174.

ПРИКАЗИ И БЕЛЕШКЕ

Последњи дани руске царске властии

П. Щеголев: Последний рейс Николая Романова. „Новый Мир“, Москва, 1927., VI—VII књиге.

Руска Револуција је, без икакве сумње, један од највећих догађаја Светске Историје, те, према томе, све се више нагомилавају публикације изворне грађе публицистичких, научно-популарних, научних и белетристичких дела о њој. Поименце пак много се публикује, пише и дискутује о првим данима Друге Револуције, о паду вишевековне царске власти, Невероватна, управо кинематографска брзина и *релативна* бескрвност (о којој се, уосталом, толико причало, и која се сада криво схваћа) којом се одиграо овај догађај, остале су досада недовољно разјашњене у детаљима, док цела ова важна епизода велике историјске трагедије изазива, разуме се, велико интересовање и привлачи напрегнуту пажњу. Г. Павле Шчоголев, добро познати руски историчар, поглавито револуционарних покрета, и историчар књижевности

(најбоље су му радње о Пушкину), покушава у есеју који је средином прошле године у једној великој Московској ревији објављен („Последњи пут Николе Романова“) да у свима детаљима реконструише, на темељу исцрпног познавања комбинације и интерпретације целокупне изворне грађе, пад царске власти, у колико се он да пратити у радњи самог цара и његове најуже околине у критичне почетне дане Друге Револуције. Али се сврха тог есеја састоји још, и можда и више, у томе да реши „психолошку загонетку“ (то је израз ауторов) држања последњег самодршца свију Руса. Приказаћемо, дакле, у најопштијим потезима ток догађаја према правним резултатима рада Г. Шчоголева.

22. фебруара је напустио Цар Царско Село и свој дворцац, последњи пут као Самодржац: он се вратио у њ кроз две недеље, али већ као заробљеник. У купеу, он је нашао лист своје драге супруге: „Само буди чврст, покажи њима твоју моћну руку, ево шта треба Русима... И за Министре ти си такође (као за гомилу

снага и вођ... Врати се кући кроз десет дана... Боже, како те волим! Све више и више... Пречиста Дева нека те чува. Наш Пријатељ (т. ј. Распућин) предао те је њеној застави... Осети моје руке, које те грле, моје уснице нежно притиснуте твојим — увек заједно, увек нераздвојено..." Сирота жена није се преварила: заједно, нераздвојено отишли су годину и по дана касније у смрт; али царица није наслућивала катастрофу, која је већ била на прагу. 22. фебруара, Цар је њој одговорио депешом: „Јасно је, хладно, ветар. Осећам се врло чврсто, али ужасно усамљено". Стигли су у Врховну Команду (град Могилев на Дњепру). „Овде у кући је тако мирно, ни шума, ни узбудљиве вике", јавља се Цар. Али му недостаје „ $\frac{1}{2}$ сата пасјанса свако вече"; „у слободно време" ће се он играти „домино"; биће „чврсти властодржац", према њеној жељи. „Буди мирна, ја не заборавам". Међутим, дворски „историограф", генерал Дубенски, наслућујући неминовну буру, пада у тупо очајање. „Тихи, бесмислени живот, све ће ићи својим старим током. Од њега (Цара) нема шта да се очекује, „можда само ће спољашњи узроци изазвати промену". Ево дневног распореда: $9\frac{1}{2}$ — $12\frac{1}{2}$ рад у Штабу, $12\frac{1}{2}$ — $1\frac{1}{2}$ доручак, $1\frac{1}{2}$ —5 шетња, излети аутомобилом, 5—чај, $5\frac{1}{2}$ — $7\frac{1}{2}$ читање Петроградске поште, $7\frac{1}{2}$ — $8\frac{1}{2}$ ручак, $8\frac{1}{2}$ — $11\frac{1}{2}$ у соби за рад, $11\frac{1}{2}$ чај, спавати. Резиме и оцена царских импресија: „Мој мозак овде се одмара, нема ни министара, ни питања која узрујавају, захтевају да се о њима мисли. Сматрам да ми је ово корисно, али само за мозак".

Међутим, док се несрећни Цар одмара од „питања која захтевају да се о њима мисли", у Петрограду је народ, узбуђен, изашао на улице:

дошло је до озбиљних нереда и показала се слабост војске да успостави ред. Речју, избио је „мавгупски покрет (хулиганског движење) дечака, девојчура, радника који не желе да раде", тако је барем јављала Царица мужу. Али година *Седамнаестна* боља је од године *Петне*. „Сви обожавају Цара, траже само хлеба" (Царица). „Он" (т. ј. Распућин, са великим словом) „је умро да нас спасе". Цар је миран, као и околина његова. Није га много узрујала депеша команданта Петроградске Армијске Области ген. Хабалова, примљена 26. фебруара: генерал је јављао о страјку 240 хиљ. радника. Цар је увече играо домино, када је стигла депеша Председника Думе Родзјанка: „... Влада је паралисана... Господару, спасите Русију..." Као спасоносни лек Председник је предлагао одговорну владу.

27. Цар је „наредио" Хабалову да „у року од 24 сата" угуши неред! Наредбе („повелѣнія") биле су већ без снаге. Царици је брзо јавио: „Полазим прексутра... Спавај мирно...". Несрећник, још је био слеп, као у току целог свога владарског живота...

Министар Војни, углађени дворјанин ген. Бјељајев подржавао га је у заблуди; али Родзјанко није му давао мира: „Грађански рат је почео и све јаче пламти..." Тек тада је поморски царев ађутант, капетан бојног брода Њилов, један од главних царевих миљеника, почео да схвата ситуацију: „Сви ћемо висити на фењерима," рече у друштву. Имаћемо такву једну револуцију које још нигде није било. Постао је одједаред пророк тај бедник Њилов!... Цар је известио Царицу да је видео (око себе) „више уплашених лица", а другог свога крилног ађутанта, гардијског пуковника грофа

Мордвинова, умирио изјавивши да је већ дао потребна упутства ген. Алексејеву; крилни ађутант, присни дворјанин, није смео да говори о вишој политици. Али нису смели да дају савете ни дезигнирани регент вел. кнез Михаило, Царев брат, ни премјер, кнез Гољицин; Велики Кнез предлагао је одговорну владу на челу са Родзјанком: Цар га није удостојио непосредног одговора: Премјеру је саопштио телеграфски да је поставио за Петроград диктатора, Старог Генерала Иванова, Главнокмандујућег фронта на расположењу.

„Легао сам да спавам у три сата и четврт после поноћи, јер сам дуго говорио са Н. И. Ивановим, којег шаљем са трупама да успостави ред. Спавао сам до 10 сати. Отишли смо из Могилева у 5 сати изјутра. Време је мразно, сунчано“ (Дневник Царев од 28. фебруара). Морувинов прича да су на путу, послелњем путу Сверуског Самодршца, испочетка били добро расположени. Срели су воз резервиста. Чуло се „ура“. И оно је изазвало мучну рефлексiju код шефа Цареве походне канцеларије, ген. Нарешкина, члана високе аристократске фамилије, у роду са династијом: „Ко зна, можда је ово последње ура Господару које ми чујемо“. Ускоро су сазнали да је Министарство Саобраћаја у рукама Комесара Думе Бубљикова; тиме су железнице фактички прелазиле у руке Револуције, али од Цара су сакрили ову вест. Шта више, мало касније, командант (већ револуционарни) станице Петроград наредио је да се два дворска воза упуте у Петроград (у место Царског) и да се „мени (Грекову) ставе на расположење“! Ноћу се већ није могло даље ићи. Путници првог дворског влака чекали су са зебњом воз са Царем. Воз је стигао у два по поноћи, првог марта.

— Где је дворски командант? Где је пратња?

Нарешкин: Сви спавају у возу.

— Како спавају? Зар не знате да су станице у рукама револуционарних трупа?... да је у Петрограду нека Привремена Влада?...

Цара су пробудили и он је „наредио“ (повелѣлѣ) да се путује у Псков. Пут је обављен без запрека. У 19 с. и 5 мин. Цар је завршио свој последњи пут као Самодржац и Император. Стигли су у Главни Стан Северног Фронта. Смештен у Пскову, стародревној престоници једне од некадашњих северно-руских република, одмах је Цар примио Главнокмандујућег ген. Руског. Генерал је био суров и неумољив. Пред ручак рече: „Сада ваљда биће потребно да се предамо на милост победника“. Али Цар је остао миран. Забележио је у Дневнику да су ручали код њега Руски и начелник Штаба фронта Савић. Изразио је бригу о „Сироти Аликс“ (Царица). У ноћ, Руски је тражио од Цара одговорну владу. Међутим, Цар се одупирао: „Ја сносим одговорност пред Богом и Русијом...“ До овог разговора је дошло тек после бурног објашњења између Руског и дворског команданта Војејкова, који је лепио сличице по зидовима купеа у тренутку када се решавала судбина Његова Господара, Домовине, њега лично...

Врховна Команда јавља о побуни Москве. У тај тренутак, Царица пише писмо, које није Цар примио, а у којем још и даље устаје против Устава!...

У ноћ са 1. на 2. март, Цар је ипак пристао на одговорну владу и наредио је ген. Иванову да не почиње акцију, која је, у осталом, била већ потпуно онемогућена од стране железничара.

Почела је коначна капитулација вишевековне руске Монархије.

Пред зору, и рано у јутро 2. марта, Роздјанко у четирисатном разговору по жици са Руским одбио је да образује владу. „Ја висим на длачици“ ... Концесије су дошле прекасно.

Цео дан вођени су разговори, опет по жици, са Врховном Командом. Генерал Лукомски, помоћник Аљексјејева, категорички је изјавио: „абдикација мора да нас̄упи“. У томе смислу су послали своје одговоре на упит Врховне Команде сви Главнокомандујући фронтима на челу са Вел. Кн. Николом Николајевићем, бившим Врховним Командантом. Али пре него што су стигли, прво у Могилџов, онда у Псков ти одговори, Цар је још имао разговор са Руским. Ујутро био је, према опажањима Мордвинова, „веома уморан, али миран и љубазан“.

Разговор са Руским испао је мучан: генерал је тражио абдикацију, још пре него што је сазнао мишљење својих колега. Вести из Петрограда су биле ужасне; између осталог, јављало се о прелазу на страну Револуције Вел. Кн. Кирила (кога један део руске емиграције сада сматра као цара). У 15 сати Цар је написао брзојаве Аљексјејеву и Роздјанку са абдикацијом у корист сина.

Министар Двора, стари гроф Фредерикс, јавио је ову вест околина царевој: *Savez Vous, l'Empereur a abdiquer*“ (Знате, Цар се захвалио на престолу“). Ађутанти су покушали да одузму од Руског брзојаве. Цар је обуставио њихово одашиљање: његов главни лекар, Д-р Фјодоров, упозорио га је на стање здравља Царевића и на то да ће морати да се од њега одвоји. У пет по подне пили су чај. „...Водио се обичан разговор“, прича Мордвинов.

Најзад, у седам у вече, стигли су из Петрограда политичари: посланици Гучков и Шуљгин. Конферен-

ција у Цареви Одељењу трајала је до готово у поноћ.

Посланици и ген. Руски били су измучени, узрујани. Гучков је очекивао да ће све ићи тешко, „али све је ишло лако и једноставно...“ Цар је био присебан, „лице његово беше мирно“ (Шуљгин). Изгледа да је он био човек „са смањеном свесношћу, са смањеном осећајношћу“ (Гучков). Акт абдикације у корист Царева брата био је потписан. Никола Александровић довршио је конференцију разговором без значаја и одмах је легао. Другог дана је бележио: „...У један сат напустио сам Псков са тешким осећањем. Око мене издаја, кукавичлук, превара... Спавао сам дуго и чврсто... Сазнајем да се Миша (брат) захвалио... Бог зна ко га је научио да потпише овакву пакост...“ Сада је мислио да иде у пензију и приватни живот... У Могилџеву се опростио са Штабом и са мајком... Јадна старица, једина крунисана глава Русије која је остала у животу, навршивши ево сада 80 година, више никад није срела свога сина. Пао је жртвом зле коби. Не слажемо се са г. Шчогољевим да ту није било трагедије... Има ту велике трагедије и мучне загонетке...

Д-р Алексије Јелачић

Писмо Георгија Магарашевића Јефџимију Појовићу

Добивши копију овог писма од Г. Душана Вуксана, уредник ових Прилога је мислио да оно долази из Архиве која још није експлоатисана за књижевну историју; и пошто у Новом Саду није лако проверавати шта је досад објављено, а шта није, објавио га је. Сад је, међутим, сам видео да је писмо већ објављено, у *Јавору* за 1885., на стр. 239—241., а објавио га је Марко

Драговић, који о оригиналу рече: „Оригинал овога писма сад је код мене“.

Да су наше прилике сређене, сваки би документ имао своје корице, на које би се бележила његова историја, и сваки културни центар би имао регистар објављених

докумената, јер би такав био штампан. Тек у том случају би наши архивски радници и наши уредници били заштићени од непријатности да објављују већ објављене документе. Овако, збор одсуства система, и још једанпут је један и исти посао рађен двапут. У.

